

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

Türklerle Rusların komşulukları ve iki ulusun oldukça eskiye uzanan, coğrafi anlamdaki yakın ilişkileri (Rusya'da ve) Sovyetler Birliği'nde Türkiye'ye karşı bir ilgi uyandırmış, çeşitli bilimsel kuruluşlar dış dünyada sözü edilen araştırmalar yapmışlardır. Orta Asya'da Türk kökenli kavimlerin bulunuşundan başka, Osmanlı imparatorluğunun Balkanlardan geçerek Avrupa ortalarına kadar yayılması Türkçe konuşan bu insanların dil, tarih, ekonomik yapı ve coğrafyasına karşı Rusya'da epeyi gerilere giden inceleme isteği yaratmıştır. Bu araştırma, Sovyetler Birliği'nin başkenti Moskova'da, Lenin Kütüphanesi başta olmak üzere, bellibaşlı kütüphanelerde bu konudaki yayınların en önemlilerine dikkati çekme amacını gütmektedir. Böyle bir bibliyografik incelemede T.P. Çerman¹, A.K. Sverçevskaya², A.N. Kononov³ ve B. Dantsig'in⁴ çalışmaları, kuşkusuz, önemli rehberler olabilecek niteliktedir. Ancak, yalnız 1917-1958 yılları arasındaki 3262 kitap, broşür ya da makalenin tümünü bir bibliyografik değerlendirme yazısına sıkıştırmak mümkün değildir. Bu konuda bugüne kadar Sovyetler Birliği'nde yayınlanan incelemelerin yalnız başlıklarını zikretmek birkaç yüz sayfalık bir kitap hacminindedir. Ne var ki, Türkiye'de de sadece yüzeysel bir intiba olarak çok sözü edilen Sovyet Türkoloji çalışmalarını, en önemli yayınlara dikkati çekmekle sınırlı da olsa, özetlemek gereği vardır. Bu konuda önce dilden başlayarak, Türk tarihi, ekonomisi ve coğrafyasına ilişkin araştırmaların bir değerlendirmesini yapmağa çalışacağım. Bütün "bölge çalışmaları" dil incelemeleriyle başlamak zorunda olduğundan ve hem A.B.D.'nde, hem Sovyetler Birliği'nde bu yöntem uygulanmakta bulunduğundan, dil konusuna gereği gibi yer vermek istedim.

I. TÜRK FİLOLOJİSİ

Türkler ile Ruslar ve öteki Doğu Slav kavimlerinin (Ukraynalılar ve Byeloruslar) gerilere varan temasları bugün Sovyetler Birliği'nde yaşayan bazı halkların dillerinde birtakım izler bırakmıştır. Bazı günlük kelimeler, yer adları, ekonomik yaşantıyla ilgili deyimler, giderek kavimlerarası evlilikten doğan soyadlar⁵ Türk kökenlidir. Türklerin Ruslarla birkaç noktada sınır komşusu olması bu kuzey devletinde Türk dillerini öğrenme gereksinmesi yarattı. Bu yoldaki ilk bilimsel çalışmaların daha Büyük Petro zamanında başladığını anlaşılmaktadır⁶. Rus ve Sovyet kaynakları ilk Türk dili çalışmalarına Büyük

¹ (1) T.P. Çerman, *Bibliyografiya Turtsii: 1713-1917*, Moskova, 1961, 267 Str.

² (2) Antonina Sverçevskaya ve T. P. Çerman, *Bibliyografiya Turtsii: 1917-1958*, Moskova, Izdatelstvo Vostoçnoy Literaturi, 1959, 190 str.

³ (3) A.H. Kononov, *Tyurkskaya Filologiya f SSSR: 1917-1967*, Moskova, 1968.

⁴ (4) B. Dantsig, *İstoriya, Ekonomika i Geografiye Turtsii*, Moskova, 1967.

⁵ (5) Aksakov, Bulgakov, Arakçayev gibi.

⁶ (6) H.I. Veselovski, *Svedeniya ob Ofitsalnom Prepodavanii Vostoçnih Yazıkov f Rossii*, SPB., 1879; S.K. Bulıç, *Oçerk İstorii Yazıkozneniya f Rossii*, SPB., 1804, str. 190-203; V.V. Bartold, *İstoriya İzuçeniya Vostoka f Evropi i Rossii*, Leningrad, 1925, str. 203 ve devamı; İ. Yu. Kraçkovskiy, *Oçerki po İstorii Russkoy Arabistiki*, Moskova ve Leningrad, 1950, str. 40 ve d.; İstoriya Akademii Nauk SSSR, Tom Ftoroy: 1803-1917, Moskova ve Leningrad, 1964, str.

Petro zamanında başladığını ve Türk dilinde kitap basan bir matbaanın da bir süre sonra kurulduğunu belirtmektedir⁷

On-Sekizinci Yüzyılda temeli atılan bu çalışmaların On-Dokuzuncu Yüzyıldaki ilk ürünleri V.V. Radlov, A.K. Kazem-bek, P.S. Savelyev, V.V. Grigoryev, Ö.N. Böhtlingsk, V.V. Veliaminov-Zernov, P. Desmuisons, N.I. Ilminski, I.N. Berezin, L.Z. Budagov, P.M. Melioranski, V.D. Smirnov ve V.V. Barthold oldu. Bu kuşak Yirminci Yüzyılın başındaki V.V. Radlov (1837-1918), V.V. Barthold (1869-1930), P.M. Melioranski (1868-1906), V.D. Smirnov (1846-1922), E.K. Pekarski (1858-1934), A.E. Krimski (1871-1941), A.N. Samoiloviç (1880-1938), S.E. Malov (1880-1957), N.F. Katanov (1862-1922), N.I. Aşmarin (1870-1933), V. A. Bogoroditski (1857-1941), V.A. Gordlevski (1876-1957) ve ötekiler arasında bir köprü, görevini yaptı. Çarlık Rusyası zamanında başlayan filoloji çalışmaları tekniği 1917'den sonraki döneme de aktararak sürdürüldü.

Şu nokta da önemle belirtilmelidir ki, S.S.C.B.'de Slâv dillerinden sonra ikinci sırayı işgâl eden diller grubu Türk dilleridir. Yirmi-üç Türk dili (ya da diyalekti) beş "Sovyet cumhuriyeti"nde (Azerbeycan), Kazakh, Kırgız, Türkmen ve Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri), altı "özerk cumhuriyet"te (Başkirt, Karakalpak, Tatar, Tuva, Çuvaş ve Yakut Özerk Cumhuriyetleri) ve iki "özerk bölge"de (Gorno-Altay ve Khakass Özerk Bölgeleri) konuşulmakta, ayrıca aşağıdaki bölgelerin şu halklarında da kullanılmaktadır: Dağıstan Ö.S.S.C.'nde Kumiki ve Nogaylar, Kabardianian-Balkar Ö.S.S.C.'nde ve Karaçayev-Çerkez Ö.B.'nde Balkarlar, Karaçayevtsiler ve Nogaylar, Stavropol bölgesinde Nogaylar ve Trukhmenler, Moldavya S.S.C.'nde Gagavuzlar, Nakhçıevan Ö.S.S.C.'nde Azerîler, Litvanya S.S.C. ve Ukranya S.S.C.'nde Karaimler, Donets bölgesinde Urumlar, ve Kırım'da Krimçakiler⁸.

"Büyük Ekim Sosyalist Devrimi"nin Leninist milliyetler politikasını uygulamaya başlanmasıyla yeni hedeflere uygun araştırma ve eğitim merkezleri açıldı. Hemen bir yıl içinde (1918), Taşkent ve Kiev'de birer Şarkiyat Enstitüsü ve Kharkov'da bir Şarkiyat çalışmaları "koleji" açıldıktan başka, Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü yeniden düzenlendi. İki yıl sonra (1920'de, Petrograd'da "Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü" kuruldu; 1928'de Leningrad Doğu Dilleri Enstitüsü adını alan bu kuruluş 1938'de Moskova'da aynı isimdeki kuruluşla birleşti. 1920'de meydana getirilen Moskova Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü ise, daha sonra Doğu Çalışmaları Enstitüsü adını alarak 1954'de Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsünün bir bölümü durumuna geldi. 1921'de Bütün Rusya (daha sonra Bütün-Birlik) Doğu Çalışmaları Bilimsel Derneği kuruldu. Gene aynı yıl, Moskova'da açılan Doğu'nun Emekçi Halkları Üniversitesinin Türkçe okutan bölümü de vardı. Bütün-Ukranya Doğu Çalışmaları Bilimsel Derneği, merkezi Kharkov ve şubeleri Kiev, Odessa, Orta Asya, Kafkaslar ve Uzak Doğu'da olmak üzere, 1926'da kurulmuştu. Doğu ile ilgili araştırma enstitüleri, 1920'lerde, Kafkaslar, Orta Asya, Dağıstan, ve Sibirya'da da açılmıştı: Türkistan Halk Üniversitesi İç Savaşın en nazik bir döneminde, 21 Nisan 1918'de faaliyete geçti. Lenin'in, kurulmasıyla ilgili kararı 7 Eylül 1920'de imzaladığı Taşkent Devlet Üniversitesi bugün daha büyümüş durumdadır. 1920'lerde,

218-227, 621-634; H.K. Dimitriyev, "Trudi Ruskih Uçenih f Oblasti Türkologii," *Uçeniye Zapiski MGU*, vip. 107, T. III, kh. p. Moskova, 1946, str. 63-70; A.P. Kovalevskiy, "İzuçenyeniye Vostoka f Hatkovskom Universitetye i f Harkovskoye f XUŞ-XX Vekah," *Antologiya Literatur Vostoka*, Harkov, 1961, str. 9-121; Jan Reychnann, 'Quelques pages d'histoire de l'orientalisme et des relations culturelles entre l'Ukraine et l'Orient.' *Przeglad Orientalistyozny*, 1964, No. 1 (49), str. 53-60.

⁷ (7) Kononov, op. cit., s. 1.

⁸ (8) Bu konuda daha geniş bilgi: 'Tyurskiye Yazıki,' *Yazıki Narodoy SSSR*, Tom Ftoroy, Moskova, 1966.

Azerbeycan Devlet Üniversitesinde de bir doğu çalışmaları bölümü kurulmuştu. Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsü bir Tatar Dilleri ve Kültürü bölümü kurmuştu. 1920'lerde çeşitli Türk dili dernekleri de kuruldu: Tatar Çalışmaları Bilimsel Derneği (Kazan, 1923), Azerbeycan Çalışmaları Derneği (Bakû, 1923), Başkırye Çalışmaları Derneği (Ufa, 1924), v.b.⁹ 1926'da Moskova'da kurulan Doğu Halkları Etnik ve Ulusal Kültürleri Bilimsel Araştırma Enstitüsü içinde Türk dillerine de yer verilmişti. 1930'larda gene Moskova'da kurulan Diller ve Edebiyatlar Merkez Enstitüsü Türkçenin de öğrenilip araştırıldığı önemli bir merkez oldu. Bu enstitü 1938'de N.I. Marr Dil ve Düşünce Enstitüsünün Moskova şubesi haline sokuldu; 1950'de de Marr Enstitüsü ve Rus Dili Enstitüsü S.S.C.B. Bilimler Akademisi Diller Enstitüsünü meydana getirdiler.¹⁰ 1930' da Asya Müzesi, Buda Kültürü Enstitüsü ve Türk Çalışmaları "Doğu Çalışmaları Enstitüsü" adı altında birleştirildi. Bu enstitü 1960'dan beri Moskova ve Leningrad'da şubeleri bulunan Asya ve Afrika Halkları Enstitüsü adı altında düzenlenmiş olup Bilimler Akademisine bağlıdır.¹¹

Sovyet Doğusunun kültürel devrimindeki bir önemli aşama o güne kadar alfabesi olmayan bazı Türk kavimlerine dillerine uygun bir alfabe yapmak, Arap harfleri kullanmış olanlara da daha kolay ve uygun bir alfabe bulmaktır. Bu yeni alfabe çalışmalarıyla ilgili olarak fonoloji, otografi, grafik ve poligrafik sistemlerinin ilk adımları da 1920'lerde atıldı. Şimdiye dek ele alınmamış dillerin kelime ve gramer yapıları, fonetik özellikleri, toplumsal, siyasal ve teknik terminoloji incelendi, ilk, orta ve yüksek eğitim için o dillerde kitaplar hazırlandı. Arap harflerinin terki konusu, aslında, yepyeni bir şey değildi. Yeni bir alfabe gerekliliğini daha On-Dokuzuncu Yüzyılda Azeri bilgini Mirza Fatali Akhundov (1812-1878) önermişti. Bu amaçla 22 Temmuz 1922'de Bakû'da bir komite kuruldu ve 27 Haziran 1924'de Arap harfleri yerine Lâtin harfleri kabul edildi. Bütün Türkçe konuşulan cumhuriyetlerde ve bölgelerde Lâtin harfleri kullanılacaktı.¹² Başka bir önemli olay da 26 Şubat- 6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakû'da toplanan Bütün-Birlik Türk Filologları Kongresiydi.¹³ Sovyetler Birliği'nde

⁹ (9) Bu konuda bak : A.N. Kononov, 'Nekotoriye Voprosi Izuçeniya Istorii Oteçestvennava Vostokovedeniya,' *XXu Mejdunarodniy Kongress Vostokovedov: Dokladi Delegatsii SSSR*, Moskova, 1960, str. 11-15; A. N. Kononov, 'Tyurkologiya f Leningrade: 1915-1957, *Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, T. XXu, Moskova, 1960, str. 278-290; İ. M. Falkoviç, 'K İstorii Sovyetskaya Vostokovedeniya Na Ukrainye,' *Narodi Azii i Afriki* (bundan sonra NAA diye anılacak), No. 4, 1966, str. 270-278.

¹⁰ (10) E.İ. Ubryatoba, 'Obşçıye Svedeniya o Tyurskskih Yazıkah,' *Mladopismenniye Yazıki Narodov SSSR*, Moskova-Leningrad, 1959, str. 37-55; N. A. Lisovskaya, 'Izuçeniye Mladopismennih i Bepismennih Yazıkov f Moskve i Leningrade : Izuçeniye Tyurskih Yazıkov,' *Razvitiye Mladopismennih Yazıkov Narodov SSSR*, der. Yu. D. Deşeriev, Moskova, 1958, str. 66-74, 87-134; N. A. Baskakov, *Vvedeniye f Izuçeniye Tyurskih Yazıkov*, Moskova, 1962.

¹¹ (11) O. E. Livotova, 'Osnovnaya Literatura ob Aziatskom Muzee-Institute Akademii Nauk SSSR: 1776-1954,' *Ocerki po İstorii Russkava Vostokovedeniya*, sb. 2, Moskova, 1956, str. 469-511; H.S. Nadel, 'Spiski Trudov Russkih i Sovyetskih Vostokovedov,' *NAA*, No. 3 (1965), str. 230-233; A. Baziyants, N. Kuznetsova ve L. Kulagina, *Aziatskiy Muzey-İnstitut Vostokovedeniya an SSSR : 1818-1968*, Moskova, İzd. Nauka, 1969; A. P. Baziyants, *Lazarevskiy Institut Vostoçnih Yazıkov*, Moskova, İzd. Vostoçnoy Literaturı, 1959.

¹² (12) Lâtin ve Rus harflerinin kullanılması ve bu konunun tarihi hakkında: *Strukturnoye i Priklatnoye Yazıkoznaniye: Bibliyografiçeskiy Ukazatel Literaturı İzdanniy f SSSR s 1918 do 1962 g.*, Moskova, 1965, str. 105-112.

¹³ (13) *Perviy Vsesoyuzniy Tyurkologiçeskiy Syezd 26 Fevralya- 6 Marta (1926)*, Stenografiçeskiy Otçet, Baku, 1926, 156 str.; F Barbe za Noviy Tyurskiy Alfabit (K I Vsesoyuznomu Tyurkologiçeskomu Syezdu), *Sbornik Statey, Pod Obsç. red. M. Pavloviça*, Moskova, 1926, 70 str.

Türkçe konuşulan bölgelerde yerli halktan yönetici kadrolar ve bilim adamları yetiştiğçe, buradaki bilimsel kuruluşların sayıları da arttı. Azerbaycan, Kazakh, Kırgız, Tacik, Türkmen ve Özbek Cumhuriyetleriyle Tatar, Başkirt ve Yakut Özerk Cumhuriyetlerindeki çalışmaların kapsamı genişledi. Makhaç-Kale ve Nalcık gibi kentlere varıncaya kadar Çuvaş, Tuva, Khakassk, Altay, Şortsi, Kumuk, Nogay ve Karaçayev dil, tarih ve edebiyatı çalışılır duruma geldi, Türk dilleri Sovyet doğu cumhuriyetlerinin önemli merkezlerindeki üniversitelerde, örneğin, Taşkent, Semerkant, Aşkâbâd, Frunze, Alma-Ata, Bakû, Kazan, ve Yakutsk'da (ve tabii, Moskova, Leningrad, Tiflis, ve Tartu üniversitelerinde) okutuldu.¹⁴

Sovyetler Birliği'ndeki Türk dilleri çalışmaları ilk başlarda yeni bir alfabe yazmaktan ders kitapları yayınlamağa kadar pratik uygulama sorunlarını içine alıyordu. İlgi daha sonraları, hele son on-beş yılda şu alanları kapsayacak biçimde genişlemiş ve derinleştirilmiştir: modern Türk dillerinin fonetiği ve grameri; leksikografi ve leksikoloji; diyalektografi ve diyalektoloji; Türk ulusal dillerinin biçimlenmesi tarihi; eski Türk anıt ve sicillerinin, değerlendirilmesi ve yayınlanması; "Altay" teorisi; Sovyet kütüphanelerindeki Türk belgelerinin anlatımı ve yorumu; Rusya'da ve Sovyetler Birliği'nde Türk filoloji çalışmalarının tarihi; Rusya ve Sovyetler Birliği'nde Türk filolojisinin bibliyografyası.

Modern Türk Dillerinin Fonetik ve Grameri: Bu konudaki ilk çalışmalar Kazan'da deneysel bir fonetik lâboratuvarı kuran V.A. Bogoditskiy¹⁵ ile onun yetiştirdiği G.S. Şeref'in isimleriyle bağlantılıdır.¹⁶ Daha sonra, A.M. Şerbak,¹⁷ M.A. Çerkasski¹⁸ ve Türk fonetik sorunlarına matematiksel mantık yöntemlerini uygulayan G.P. Melnikov¹⁹ gelmektedir. Morfoloji alanında kelimelerin morfolojik bünyesi,²⁰ morfolojik tipler sorunları²¹ ve fiil²² gibi konular derinliğine incelenmiştir.²³

¹⁴ (14) 'Materialı Pervoy Vsesoyuznoy Konferentsii Vostokovedov f Taşkente: 4-11 İyonya 1957 g.,' Taşkent, 1958, str. 56-114; V.V. Struve, 'Sovetskoye Vostokovedeniye za Sorok Lyet,' *Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniye*, T. XXu, Moskova, 1960, str. 3-29; E. V. Sevortyan, 'Sovetskaya Tyurkologiya f Poslediskussioniye Godi,' *Izvestiya an SSSR, Otdeleniye Literaturı i Yazıkı*, No 3 (1956), str. 510-519; N.E. Gadjeva, 'Azerbaydjanskoye Yazıkokoznaniye za 40 Lyet,' *Izvestiya an Az SSSR*, Baku, No. 2 (1957), str. 203-217; C. K. Kenesbayev ve Ş. Ş. Sarıbayev, 'Kazahskoye Yazıkoznaniye za 40 Lyet,' *Vestnik an Kaz. SSR*, Alma Ata, No. 11 (1957), str. 55-66; H. M. Abdullayev, *40 Lyet Sovetskoy Nauki f Uzbekistanye*, Taşkent, 1958, 215 str.; K. Karakeev, *Razvitiye Nauki f Sovyetskom Kırgıztaniye*, Frunze, 1962, 124 str.; N.A. Başkakov, *K İstorii İzuceniya Türkmenskava Yazıkı*, Ashabad, 1965, 35 str.; E. I. Ubryatova, *Oçerk İstorii İzuceniya Yakutskava Yazıkı*, Yakutsk, 1945, 36 str. Bu konudaki bibliyografya çok uzundur. Bu dipnotunda yalnız genel nitelikte bazı önemli yayınlara dikkat çekmekle yetinilmiştir.

¹⁵ (15) V.A. Bogaditskiy, *Fonetika Russkava Yazıkı f Svetye Eksperimentalnih Dannih*, Kazan, 1930, 357 str., ve benzeri.

¹⁶ (16) G.S. Şeref, 'Palyatogrami Evukov Tatarskava Yazıkı Spavnitelno s Russkami,' *Vestnik Naukna Obsçestva Tatarovedeniya*, Kazan, No 7 (1927), str. 65-102, v.b.

¹⁷ (17) A.M. Şerbak, 'O Tyurskom Vokalizme,' *Tyurkologičeskiye Issledovaniya*, Moskova ve Leningrad, 1963, str 24-40, vb.

¹⁸ (18) M.A. Çerkasskiy, *Tyurkskiy Vokalizm i Singarmonizm*, Moskova, 1965, 142 str. vb.

¹⁹ (19) G.P. Melnikov, *Matematičeskiye Formuli i Blok-Shemi Elektronih Avtomatov Dlya Opisanıya i Modelirovaniya Vzaimodeistviya Differentsialnih Priznakov Fonem Pri Singarmonizme (Oglašovka Tyurkskih Afiksov)*, Moskova, 1961, vb.

²⁰ (20) *Morfologičeskaya Struktura Slova f Yazıkah Različnih Tipof*, Sbornik Staley, Moskova ve Leningrad, 1963, A.İ. İshakov, *Morfologičeskaya Struktura Slova i İmenniye Çasti Reci f Sovremenntom Kazahskom Yazıkı*, ADD, Alma-Ata, 1964, 188 str.; S. Usmanov, *Morfologičeskiye Osobnosti Slova f Sovremenntom Uzbekskom Yazıkı*, ADD, Taşken, 1964, 151 str., vb.

²¹ (21) Bu konuda 1961'de Leningrad'da yapılan toplantıdaki tartışmalarla ilgili olarak, bak:

Leksikografi ve Leksikoloji: Bu konudaki çalışmalar 1917'den önceye, Budagov-Verbitski-Radlov-Pekarski-Aşmarin geleneğine uzanmaktadır. Sovyet döneminde de bir dilden ötekine lûgatlardan başka, özel terminolojik, ortografik ve benzeri lûgatlar yayınlanmıştır.²⁴ Bu arada, E.K. Pekarski, L.Z. Budagov ve V.V. Radlov'un "klâsik" sayılan lûgatları da yeni baştan yayınlanmışlardır. Birkaç yılda bir Türk diliyle ilgili lûgat yayınlarına yenileri eklenmektedir.²⁵ 1966'da S.S.C.B. Bilimler Akademisi Diller Enstitüsü Leningrad Bölümü, başta A.M. Şçerbak ve V.M. Nadelayev'in çalışmalarıyla, iki ciltlik *Eski Türk Dilleri: 8-13'üncü* Yüzyıllar başlıklı bir lûgat yayınladı. Bunlara etimolojik lûgatları da eklemek gerekir.²⁶

Diyalektografi ve Diyalektoloji: Bölgelere göre farklı Türk diyalektleri çalışmalarını 1860'larda V.V. Radlov başlatmış, N.F. Katanov,²⁷ Z.K. Pekarski²⁸ ve S.E. Malov²⁹ geliştirmişlerdir. Sovyet döneminde Özbek diyalektlerini. E.D. Polivanov, K.K. Yudakhin A.K. Borovkov, V.V. Reşetov; Azerî diyalektlerini N.İ. Aşmarin, M.S. Şiraliyev; Tatar diyalektlerini V.A. Bogoroditski, G. Akhmarov, M.A. Fazlullin, L.Z. Zalyai; Türkmen diyalektlerini A.P. Potsoluyevski, N.K. Dmitiriyev, P.A. Azimov; Başkırt diyalektlerini de N.K. Dmitiriyev, M. Bilyalov ve diğerleri incelediler.

Türk dillerinin konuşulduğu cumhuriyetler ve bölgelerdeki bütün araştırma enstitülerinde diyalektografi ve diyalektoloji alanlarında uzmanlaşmış olan gruplar ve bölümler vardır.³⁰ Sovyet Türkologları diyalektler konusundaki çalışmalarını karşılaştı-

Morfologičeskaya Tipologiya i Problema Klassifikatsii Yazıkov, Moskova ve Leningrad, 1965, 303 str. Ayrıca: *İssledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Tyurskih Yazıkov*, Çast Ftaray, *Morfologiya*, Moskova, 1956, 335 str.; *Voprosi Sostavleniya Opisatelnih Grammatik, Shornik Statey*, Moskova, 1961, 280 str.

²² (22) Bu konuda Alma-Ata'da 24-27 1956'da yapılan toplantı ve tartışmalarla ilgili olarak : *Voprosi Grammatiki Tyurtskii Yazıkov*, Alma-Ata 1958, 252 s., vb.

²³ (23) Bu konudaki kısa bibliyografyalar için : V. A.İsengaliyeva, *Tyurskiye Glagoli s Osnovami, Zaimstvovannimi İz Russkaya Yazıka*, Alma-Ata, 1966, 246 str., özellikle 237-245, vb.

²⁴ (24) Türk dilleriyle ilgili lûgatların bir listesi için: Slovari: İzdanniye f SSSR, Bibliografiçeskiy Ukazatel: 1918-1962, Moskova, 1966, s. 129-162.

²⁵ (25) En son olarak Sovyet Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü iki ciltlik bir Türkiye-Rusça lûgati basıma hazırlamaktadır.

²⁶ (26) Lûgatlardan başka, Çince, Arapça ve Farsçanın Türk dilleri üstündeki etkilerini inceleyen çok sayıda yayın vardır. Örneğin: V. İ. Novgorodskiy, *Kitaiskiye Elemente f Uyğurskom Yazıke*, Moskova, 1951, 95 str.; G.G. Zarinezade, *Azerbaycanskiye Slova f Persidsfkom Yazıke*, Bakû, 1962, 436 str., vb.

²⁷ (27) C. İ. İvanov, Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922), *Oçerk Jizni i Deyatelnosti*, Moskova ve Leningrad, 1962 (bibliyografya için özellikle s. 95-104.)

²⁸ (28) E. İ. Ubryatoba, *Opit Stavmetnava İzuçeniya Fonetičeskin Osobennostey Yazıka Hacıleniya Nyekotoriy Rayonov Yakutskoy ASSR*, Moskova, 1960, str. 3-24.

²⁹ (29) Türk diyalektleri hakkında önemli araştırmaları S. E. Malov (1880-1957) yapmıştır. Orta Asya ve Batı Çin'e iki seyahatten sonra (1909-1911; 1913-1915) birçok malzeme toplamış, incelemiş ve yayınlamıştır: *Uygurskiy Yazık: Hamiyskoye Nareçiyeye: Teksti, Perevodi, Slovar*, Moskova ve Leningrad, 1954, 203 str.; *Lobnorskiy Yazık*, Frunze, 1956, 197 s., vb. Malov'un çalışmalarını devam ettiren E. R. Tenişçev oldu. Örneğin, E. P. Tenişçev, *Salarškiye Teksti*, Moskova, 1964, 162 str.

³⁰ (30) Diyalektografi ve diyalektoloji çalışmalarının geçmişi ve bugünkü durumu hakkındaki uzun bibliyografyayı buraya sığdırmak mümkün değildir. Özbek, Türkmen, Azerî, Kazak ve Kırgız dilleri ile ilgili birer örnek vermekle yetinelim. *Materialı Po Uzbekskoy Dialektologii*, II, Pod Red. Prof. V. V. Reşetova, Taşkent, 1960, 495 s.; (Özbekçe); M. Atacanov, *Krattiyeye Svedeniya Po İstorii İzuçeniya Türkmenskikh Dialektov*, Aşhabad, 1958, 24 s. (Türkmençe); M. Şiraliyev, *Osnovi Azerbaycanskoy Diyalektologii*, Bakû, 1962, 423 s. (Azerîce); *Kazakskaya Diyalektologiya*,

mak için Bakû (1956, 1960, 1965), Kazan (1958) ve Frunze'de (1963) bilimsel toplantılar yapmışlardır.³¹

Türk Dillerinin Sınıflandırılması: Bu sorunu son zamanlarda ele alanlar varsa da (S. E. Malov,³² N. A. Başkakov,³³ B. A. Serebrennikov,³⁴ ve K. Menges³⁵), Türk dillerinin karşılaştırılmalı fonetik tarihi ve gramer tarihi alanlarındaki bazı eksikliklerin bu konuda birçok noktaları açık bıraktığı anlaşılmaktadır.

Türk Dillerinin Biçimlenmesi Tarihi: Bu konuda da Sovyet dilcileri ve tarihçilerinin ilgisini çekmiş, bununla ilişkili kitap, broşür ve makale yayınlanmıştır.³⁶ Ne var ki, kabile, milliyet, millet gibi çeşitli aşamalarda toplulukların toplumsal tarihi ve oluşumunu izlemek kolay olmadı. Bazı durumlarda, daha eski dönemlerin incelenmesi sırasında yazılı belgelerin bulunamayışı işi daha da güçleştirdi. Bu konuda arkeolog, tarihçi ve dilcilerin daha yakın işbirliği gerekmektedir.

Eski Türk Yazılarının İncelenmesi ve Yayınlanması: V.V. Radlov'un Orhun-Yenisey'de başlattığı en eski Türk yazılarının incelenmesi bugün de devam etmektedir. Ali Şiir Nevai (K. Süleymanov, Taşkent Fuzulî (H. Araslı, Bakû), Kutadgu-Bilig (A. A. Valitova, Moskova), Babürname (G. F. Blagova, Moskova), Şecere-i Türk (S. N. İvanov, Leningrad), Codex Kumanicus (S. K. Kenesebaiyev, K. Kuruşyanov, Alma-Ata), Dede Korkut Kitabı (A. Demircizade, H. Araslı, M. Takhmiasib) ve benzerleri hakkında incelemeler çıkmaktadır. Burada eski kayıtlarla Gürcistan vilâyetinin Türk tarihi hakkında yıllar süren araştırmanın sahibi S. S. Djikiya'nın (Tiflis) sözünü etmek gerekir.

Bazı önemli eski Türk yazılarının Rusça çevirileri de yayınlanmaktadır. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud'un *Divân-ı Lügât-ut-Türk*'ü Rusça yayınlanmıştır. Aslında, bu eserin çevirisine S. E. Malov, A. E. Schmidt ve K. K. Yudakhin 1920'lerde başlamışlardı. Bu kitabı Özbekçeye dilci S. M. Mutallibov de çevirmiştir.³⁷ 1966'da Özbek filoloğu Alibek Rustamov bu lûgâtı Rusçaya çevirdi. Türkmen filoloğu S. Akhalli de bu lûgattaki malzemi kullanarak eski Türkmencenin morfoloji tarihini açıklamağa çalıştı.³⁸

Alma-Ata, 1965, 294 s. (Kazak dili tarihi ve diyalektolojisi hakkında bibliyografya için s. 287-292'ye bak.); E. Abdullayev ve J. Mukambayev, *Oçerk Kırgızkoy Dialektologii*, Frunze, 1959 (Kırgızca).

³¹ (31) Bu toplantıların tutanakları yayınlanmıştır. Örneğin: *Voprosı Diyalektologii Tyurskih Yazıkoy*, Baku, 1958.

³² (32) *Infra.*, dn. 29.

³³ (33) Bu konunun tarihi, yazarların görüşleri ve bibliyografya için bak: N.A. Başkakov, *Vvedeniye f İzüçeniye Tyurskih Yazıkoy*, Moskova,

1962, 176 ve s.; ayrıca: 'La classification des dialectes de la langues turques,' *Acta Orientalia Hungarica*, t. VIII, No. 1

(1959), str. 9-15; 'K Kritike Novih Klassifikatsii Tyurskih Yazıkoy,' *Voprosı Yazıkoznaniya* (bundan sonra Vya diye anılacak). No. 2 (1963), str. 72-80.

³⁴ (34) B.A. Serebrennikov, 'K Probleme Klassifikatsii Tyurskih Yazıkoy,' *VYa*, No. 4 (1961), str. 60-73.

³⁵ (35) I. Benzing ve K.R. Menges, 'Classification of Turkie Languages,' *Philologiae Turciçae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959, str. 1-5, 8-10.

³⁶ (36) A.A. Yoldaşev, 'K Probleme Formirovaniya Başkirkava Natsionalnava Yazıka,' *Voprosı Başkirkoy Filologii*, Moskova, 1959, str. 98-119; *Formirovaniye i Razvitiye Kırgızskoy Sotzialistiçeskey Natsii*, Frunze, 1957, str. 290; G. Abdurrahman, *Problem Razvitiya Natsionalnih Yazıkoy*, Taşkent, 1962.

³⁷ (37) Mahmud Kaşkariy, *Turkiy Sözlär Divoni* (Devonî Lirotit Türok) S.M. Mutalibov (çev.) Taşkent, C. I, 1960; C. II (1961); C. III (1963); C. IV (1967).

³⁸ (38) S. Ahallı, *Slovar Mahmuda Kaşgarskava i Türkmenskuy Yazık Aşhabad*, 1958, 207 str.

Orhon-Yenisey kitabelerini önce S.E. Malov, sonra V.V. Radlov, P.M. Melioranski ve A.N. Samoiloviç inceleyerek oldukça iyi bilinen üç ciltlik eserlerini yayınladılar.³⁹ Tuva⁴⁰ ve Kırgızistan'da⁴¹ yeni kitabeler bulundu. *Kutadgu-Bıllig*, *Şeybaniname* ve *Hibe-tül-Hakâik* gibi eserler kelime ve gramer açılarından uzun incelemelere tâbi tutulmaktadır.⁴² Bu arada, V. A. Kraçkovskaya tarafından kurulan *Doğu Epigrafisi* adlı derginin yayınına başlamasıyla Türk epigrafisi çalışmalarına da ayrı bir hız verilmiştir.⁴³

Türk Dilleri Fonetik ve Gramer Tarihinin Karşılaştırmalı Tarihi: Bu konu 19-22 Ekim 1959 tarihlerinde Aşkabad'da yer alan özel bir toplantıda incelendi. Sovyet türkologları, bugüne kadar yapılmış olanlara rağmen, V.V. Radlov, V.A. Bogaroditski, E.D. Polivanov, N.K. Dmitriev, K.K. Yudakhin, G. Ramstedt, U. Nemet, M. Rasanen, K.Menges, I.Benzing ve ötekilerin çalışmalarına fazla bir şey eklenmediği kanısındadırlar. Burada bir önemli engel Türk dillerinin uzun süreli bir belgesel tarihinin bulunmayışdır. Bu ve benzeri engellere rağmen, tarihsel ve karşılaştırmalı incelemeler yapılmıştır.⁴⁴

Altay Teorisi: Araştırmalar Türk, Mogol, Tungus-Mançu dillerinde ortak kelime, fonetik ve gramerin olduğunu göstermektedir. Fakat burada sözkonusu olan Altay dilleri diye bilinen gruptaki ortak yönlerdir. Ne var ki, M.S. Beşinci Yüzyıldan dana geriye gidilemediğinden ve o tarihten bu yana da sözkonusu dillerin fonetik ve gramer bakımından çok az değişmiş olması nedeniyle üstünde çalışılacak bir hipotezin bile ileri sürülmesi kolay olmamaktadır. B.Y. Vladimirtsov'un (1884-1931) ölümünden beri bu konuda yeni olarak pek bir şey yapılamamışsa da, son yıllarda bir takım yayınlara rastlanmaktadır.⁴⁵

Sovyet Kütüphanelerindeki Türk Belgelerinin Değerlendirilmesi: Sovyetler Birliği'nde Leningrad'da (Asya Halkları Enstitüsü Leningrad Şubesi, Saltikov-Şcedrin Halk Kütüphanesi ve Devlet 'Hermitage' Müzesi Doğu Bölümü), Moskova'da (Doğu Kültürleri Müzesi, S.S.C.B. Eski Eserler Merkezi Devlet Arşivleri), Taşkent'te (Özbek Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü), Bakû'da (Azerbeycan Bilimler Akademisi Belgeler Fonu), Erivan'da (Ermenistan Bakanlar Kurulu Eski Eserler Bilimsel

³⁹ (39) S. E. Malov, *Pamyatniki Drevnetyurskkoy Piamennosti*, Moskova ve Leningrad, 1951; -----, *Yeniseyskaya Pismennost Tyurkov*, Moskova ve Leningard, 1952; -----, *Pamyatniki Drebnetyurskoy Pismennosti Mongolii i Kirgizii*, Moskova ve Leningrad, 1959. Kitabelerin fonetik ve gramerleriyle ilgili, son yıllardaki incelemelerden bazıları : İ. A. Batmanov, *Yazık Yeniseyskih Pamyatnikov Drevnetyurskoy Pismennosti*, Frunze, 1959, 218 str.; V. M. Hasilov, *Yazık Orho- Z. B. Araçacı, G.F. Babuşkih, Sovremennaya i Drevnyaya Yeniseyka*, Frunze, 1962, 249 str.; Yazık Orhonskava *Pamyatnika Bilge-Kagana, Alma-Ata*, 1966, 93 str.; K. Aşiralıyev, *Korneviye Slova f Yazıke Pamyatnikov Orhona-Yeniseyskoy Pismennosti*, Frunze, 1963, 121 str, vb.

⁴⁰ (40) 'Pamyatniki Dyerniityurskoy Bismennosti Tubı,' *Vıp. I-III, Pod Red İ. A. Batmanova* ve A. C. Kuna, *Kızıl*, 1963, 68+43+32 str.

⁴¹ (41) 'Hoviye Epigrafıçeskiye Nahodki f Kirgızli (1961 g.),' *Sbornik Statey*, Frunze, 1962, 47 str.

⁴² (42) U. Asanalıyev ve K. Aşiralıyev, *Yazıkoviye Osobennosti Pamyatnika 'Kutadgu Bilig'*, Frunze, 1965, 109 str.; M. Ya. Turabova, *Morfologıçeskiye Osobennosti Yazıka 'Şeybani-name' Muhammeda Saliha*, Avtoferat Kandidatskoy Dissertatsii (bundan sonra AKD diye anılacak), Taşkent, 1968, 28 str.; K. Mahmudov, *Fonetiçeskiye i Morfologıçeskiye Osobennosti Yazıka 'Hibe-tül Hakayik'*, AKD, Taşkent, 1964, 27 str.; S. Baylıyev, *Yazıkoviye Osobennosti Destana 'Sayat i Hamra'*, AKD, Aşhabad, 1965, 25 str., vb.

⁴³ (43) Aynı dergide Türk epigrafisiyle ilgili birkaç yazı var (Örneğin: S.E Malov, A.N, Bernstam, A.M. Shcherbak, G. V. Yusupov'un yazıları)

⁴⁴ (44) L.Z. Zalyay, *Materyali po İstoriçeskey Fonetike Tatarskava Yazıka*, Kazan, 1954; C.G. Kiekbayev, *Fonetika Başkirkava Yazıka*, Ufa, 1958, vb.

⁴⁵ (45) A.M. Şerbak, 'Ob Altayskoy Gipoteze f Yazıkoznanii,' *BYA*, 1959, str. 51-63; 'Rabotı C. Klosona po Altaystike,' *NAA*, No. 3 (1963), str. 150-153; vb.

Araştırma Enstitüsü), Kazan'da (Kazan Devlet Üniversitesi), Duşanbe'de (Tacik Bilimler Akademisi), Aşkabad'da (Türk Bilimler Akademisi), Alma-Ata'da (Kazakh Bilimler Akademisi) ve başka kentlerde Doğu'de belgeler sistemli olarak sınıflandırılmakta, asılları ve çevirilere Türk belgeleri vardır. Yukarıda sıralanan bütün bu merkezleri yayınlanmakta, yorumları yapılmakta ve tanıtılmaktadır.⁴⁶ En geniş Türk belgeleri koleksiyonu Leningrad⁴⁷ ve Taşkent'tedir.⁴⁸

Sovyetler Birliği ve Rusya'da Türk filolojisi çalışmalarının eski bir geçmişi olduğu ve bugün de devam eden bu çalışmaların Sovyetler Birliği dışındaki ülkeler bilim adamlarının ilgisini çektiği açıktır. Bu alanda bir kaç yıl içinde bile yayınlanan kitap, broşür ve makaleleri bir yazıda toplayıp değerlendirmek güçtür. Ancak, çok sözü edilen bu çalışmaların en önemlilerine dikkati çekmek gereği de vardır. Yabancı dillerde bibliyografik listeleri daha geniş olarak bulmak da mümkündür.⁴⁹

II. TÜRK TARİHİ

Yukarıda görüldüğü gibi, 1917'den Önceki Türkoloji daha çok filoloji alanındadır. Buna rağmen, Rus diplomatı P.A. Levşev,⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarında üçbuçuk yıl geçiren M.P. Vrançenko⁵¹ ve Türkiye ile İran'da bulunmuş olan Rus Türkoğlu İ.N. Berezin'in⁵² kitapları tarih ve siyaset yönü olan çalışmalardandır. Bunlara Avrupa'da yabancı dilde yayınlanıp Rusçaya Sovyet yönetimi sırasında çevrilmiş olan P.A. Çiçaçiov'un kitabını,⁵³ Orta Çağ Türkiye'si çalışmalarındaki ilk büyük taşları yerleştiren V.D. Smirnov'un öncü yapıtlarını⁵⁴ ve A.E. Krimski'nin İslâm,

⁴⁶ (46) Büyük Sovyet kütüphanelerindeki el yazmaları koleksiyonlarını belirten önemli kataloglar: *Vostokovedeniye Fonda Krupheyşin Bibliotek Sovyetskaya Sayuza*, Moskova, 1963, 239 str.; *Katalog Rukopisey*, Bakû, 1963, 514 str.; A. Fethi, *Opisaniye Rukopisey Hauçnoy Biblioteki im. N. İ. Lobaçevskaya*, Kazan, 1960, 1962, vb.

⁴⁷ (47) L.V. Dimitriyeva, A. M. Muginov ve S. N. Muratov, *Opisaniye Tyurskih Rukopisey İnstituta Narodov Azii, I: İstoriya*, Moskova, 1965, 258 str.

⁴⁸ (48) *Sobraniye Vostoçnih Rukopisey Akademii Nauk UzSSR*, pod red. A.A.A.A. Semenova, Taşkent, 1952-1964.

⁴⁹ (49) Rus ve Sovyet Türk filolojisi bibliyografyaları için özel yayınlar: Yazıkı Harodov SSSR, Tom Ftoroy, Tyurskiye Yazıkı, Moskova, 1966, 531 str.; infra., dn. 1 ve 2; Sovietico-Turcica: Beiträge zur Bibliographie der türkischen Sprachwissenschaft in russischer Sprache in der Sowjetunion 1917-1957, Budapest, 1960, 319 str. Bazı Sovyet Türkologlarının ülkemizin ciddi dergilerinde Türkçe ile ilgili incelemeleri yayınlanmaktadır. Örneğin, K. M. Lyubimov: 'Ana Gramer Hakkında Fikir ve Teklifler,' Türk Dili, No. 89 (1959); 'Türkçede Kaç isim Hali Var?' İbid., No. 96 (1959); 'Çekim Teriminin Anlamı Nedir?' İbid., No. 103, 104 (1960); 'Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller,' İbid., No. 147 (1963). Prof. Lyubimov'un 27 yayınından bazıları; Uçebnik Staroy Turyetskoy Pismennosti; Sovremennaya Turtsiya, s. 31-39; Turyetskiy Sbornik, s.169-179; VYa, No. 6 (1968), No. 5 (1968); Kipr, s. 29-32; Sovyetskaya Tyurkologiya, (1970), s. 44-63.

⁵⁰ (50) Pleh i Stradaniye Rassiyani u Turkov ili Obstayatelnoye Opisaniye Bedstvennih Prikluyeniye, Priterpenih imi f Çar-grade po obyavlenii Voynı i pri voyske, za Kotorım Vlaçili ih f sbaih Pohodah... , SPb., 1790.

⁵¹ (51) M. Vrançenko, Obozreniye Maloy Azii f hneşnem yeyo Sostayanii, C.I-II, SPb., 1839-1840.

⁵² (52) İ. Berezin, 'Sovremennaya Turtsiya,' *Otiçestbyenniye zapiski* 1856, No. 1, str. 29-58; No. 2, str. 397-424, Musulmanskaya Religiya f Atnoşenii k Obrazobannosti,' *ibid.*, No. 1 (1855), str. 140; No. 2, str. 81-108.

⁵³ (53) Lettres sur la Turquie.

⁵⁴ (54) V. D. Smirnov, *Krimskoye Hanstvo pod Verhovenstvom Ottomanskoy Portu do Naçala XVIII Veka*, SPb., 1887, 772 str.; Kuçibey Gomyurcinskiy i Drugiye Osmaniskiye Pisateli XVII Veka o Priçinah Upadka Turtsii, SPb., 1875, 275 str.

Arap, Pers ve Türk tarihi ile ilgili çalışmalarım⁵⁵ eklemek gerektir. Yukarıdaki isimlere henüz dahil edilmiş olmamakla birlikte, Sovyet Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü Türk Grubu odasına adını vermiş olan V.A. Gordlevski Türk folklor, etnografi vs edebiyat tarihi alanının en namli isimlerindedir.⁵⁶ Gene aynı tarihlerde V.V. Bartold'un *Halife ve Sultan* adlı bilinen kitabının sözünü etmek gerektir.⁵⁷ V.A. Ulianitski'nin *14-16'nci Yüzyıllarda Rusya, Polonya, Moldavya, Valaça ve Türkiye İlişkilerini İlgilendiren Malzeme*⁵⁸ ve *18'inci Yüzyılda Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Karadeniz*⁵⁹ adlı kitaplarıyla S. Goriainov'un *İstanbul ve Çanakkale Boğazları*⁶⁰ ve S. Zigariov'un *Doğu Sorununda Rus Siyaseti*⁶¹ başlıklı çalışmaları belirli konulardaki ilk yayınlardandır. 1917'den önce Türk tarihini Marksist açıdan yorumlayan incelemelere bile rastlanmaktadır. M.P. Pavloviç'in *Geleceğin Büyük Demir ve Deniz Yolları* adlı bilinen kitabı bir örnektir.⁶² Ne var ki, bütün bu başlangıçlara rağmen, Türk tarihi, ekonomisi ve coğrafyası konularındaki çalışmalar filolojiye oranla çok gerideydi.

Ancak, aynı şeyi Sovyet dönemi için söylemek mümkün değildir. Bugünkü Türkoloji dil, edebiyat, Orta Çağ, Modern ve Çağdaş Zamanlar içine almakta, tarih, ekonomi, coğrafya ve uluslararası ilişkilerin her alanına yayılmaktadır. Araştırmaların yapılmasında kullanılan kaynaklar ve malzeme Türk, Sovyet, Batı Avrupa ve Amerikan belgeleridir. Çarlık zamanında yalnız Türkiye'ye ayrılmış dergi yoksa da, bugün vardır.⁶³ Bundan başka Doğu ülkeleri ve sorunlarıyla ilgili yayımlar, Bilimler Akademisi dergilerinde Türkiye'ye ait yazılara sık rastlanmaktadır. Bu yazılar şu dergilerde çıkmaktadır. *Novi Vostok* (Yeni Doğu), *Revalutsioniy Vostok* (Devrimci Doğu), *Meadunarodnaya Jizn* (Uluslararası Hayat), *Mirovoye Hoziastvo i Mirovaya Politika* (Dünya Ekonomisi ve Dünya Politikası), *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodniye Atnoşeniya* (Dünya Ekonomisi ve Uluslararası ilişkiler), *Materiali po Natsionalno-Kolonialnim Problema* {Ulusal ve Sömürge Sorunları Üstüne Malzeme), *Savyetskoye Vostokovedeniye* (Sovyet Doğu Çalışmaları), *Narodi Azii i Afriki* (Asya ve Afrika Halkları), *Trudu Moskovskova Instituta Vostokovedeniya* (Moskova Doğu Çalışmaları Enstitüsü Tutanakları) ile bellibaşlı üniversitelerin dergileridir (*Uçeniye Zapiski*).

*Orta Çağ Türk Tarihi: Ünlü Türkolog V.A. Gordlevski bir Orta Çağ uzmanıydı da. 1917'den sonraki yayımları arasında Ön Asya'da Selçuk Devleti*⁶⁴ adlı monografisi ile Türkiye'de halifelik nakkındaki incelemesi⁶⁵ ve Ön-Asya'da Kızılbaşlar'ın dinsel

⁵⁵ (55) A. Krımskiy, *İstoriya Turtsii i Yayo Literatur*, C. I-II, Moskova, 1916-1910, 279+164 str.

⁵⁶ (56) VI. Gardlevski, *Öçerki po Noboy Osmanskoy Literature*, Moskova, 1912, 146 str.; Ayrıca: Gordlevski, *Izbranniye Soçiniya*, 4. C., Moskova, 1960-1968.

⁵⁷ (57) V. Bartold, 'Halif i Sultan,' *Mir İslama*, 1912, No. 2, str. 202-226; No. 3, str. 345400.

⁵⁸ (58) V.A. Ulyanitski, *Materiali dlya İstorii Vizaimnih Atnaşenii Rassii, Polşi, Moldavii, Valahii i Turtsii f XIV-XVI bb.*, Moskova, 1887, 224 str.

⁵⁹ (59) V.A. Ulyanitski, *Dardanelli, Bosfor i Çernoye Morye f XVIII Veke: Öçerki Diplomatıçeskoy İsterii Vostoçnovo Voprosa*, Moskova, 1883, 484 str.,

⁶⁰ (60) S. Goryainov, 'Bosfor i Dardanelli: Issledovaniye Voprosa o Prolivah po Diplomatıçeskoy Perepiske...', SPb. 1907, 535 str.

⁶¹ (61) S. Jigarev, *Russkaya Politika f Vostoçnom Voprose (Yeyo İstoriya f XVI-XIX vekah, kritıçeskaya otsenka i buduşiye zadaçi)*, C. I-II, Moskova, 1896, 456+532 str.

⁶² (62) M.M. Pavloviç, 'Velikiye Jelyoznodorojniye i Morskiye Puti Buduşçevo; Bagdadskaya Doroga; *Sovremennik*, No. 6 (1912), str. 200-237.

⁶³ (62a) Azerbeycan S.S.C.'nin başkenti Bakü'da oradaki Bilimler Akademisi tarafından 1969 yılındanberi *Sovyetkaya Tyurkologiya* adlı bir dergi yayımlanmaktadır.

⁶⁴ (63) VI. Gardlevskiy, *Gosudarstva Selçukov Maloy Azii*, Moskova ve Leningrad, 1941, 199 str.

⁶⁵ (64) VI. Gordlevski, 'Bil Li Turyetskiy Sultan Halifom (Privesok k Monografii V. V. Bartolda)', *İzvestiya Otdeleniya Obşestvennih Nauk (AN Tac. SSR)*, No. 5 (1954), str. 17-27.

törelere,⁶⁶ İstanbul'da bedesten sistemi,⁶⁷ Âhi Dervişleri⁶⁸ Konya'da suyun kullanımı,⁶⁹ On-Altıncı Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'de iç durum⁷⁰ ve Türkiye'nin maden zenginliğinin sömürüsü⁷¹ başlıklı makaleleri önemlidir.

Orta Çağ Türk tarihi daha sonra (ve bugün de) birçok Sovyet tarihçisinin ilgisini çekmiştir. 1939'da yayımlanan *15-16'ncı Yüzyıllarda Türkiye'de Feodal Sistem*⁷² başlıklı inceleme A. M. Valuiski'nin önemli bir çalışmasıdır. 1946'da Arma S. Tveritinovaların *Türkiye'de Kara Yazıcı Deli Hasan İsyanı* adlı çalışması dikkati çekmiştir.⁷³ Tveritinovaların Koçi Bey'in ikinci risalesi,⁷⁴ *15-17'nci Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Sistemi*⁷⁵ ve *Birinci Sultan Selim Kanunnamesi*⁷⁶ konularında önemli çalışmalara vardır.

A.D. Novıçev'in *Türk Tarihi* adlı kitabının birinci cildindeki "Feodalizm Çağı" adlı bölümü burada zikredilmelidir.⁷⁷ Ünlü bir Arabist olarak kabul edilen I.Yu. Kraçkovski'nin *15-19'uncu Yüzyıllarda Bir Bilim Olarak Türk Coğrafyası*⁷⁸ Orta Çağlar konusuna da giren bir araştırma olarak göze çarpmaktadır.

Yakın Türk Tarihi: Son yüzyılın Türk tarihi "Sovyet bilimcilerinin bir hayli üstünde durdukları bir dönemdir. Bu konudaki ilk çalışmalardan önemlisi, herhalde, M. P. Pavloviç'in *Asya ve Cihan Savaşında Rolü* adlı kitabıdır.⁷⁹ Gene aynı tarihçinin, daha

⁶⁶(65) Novıy Vostok, C. I (1922).

⁶⁷(66) Dokladu Akademii Nauk, No. I (1927).

⁶⁸(67) VI. Gardlevski, 'İz Religioznoy Jizni Kızılbaşey Maloy Azii,' *Novıy Vostok*, No. I (1922), str. 259-278; -----, 'Stroy Bedestana f Konstantinopole,' *Dokladı AN SSSR*, No. I (1927), str. 29-32; -----, 'Dervışı Ahi Ervana i Tsehi f Turtskii,' *İzvestiya AN*, No. 15-17 (1927), str. 1171-1194; -----, 'İz Jizni Tahov f Turtsii, k istorii 'ahi', 'Zapiski Kollegii Vostokovedov,' C II (1927), str. 235-248.

⁶⁹(68) VI. Gardlevski, 'İz istorii Vodopolzovaniya f Konii,' *Zapiski Instituta Vostokovedeniya AN SSSR*, 1934, str. 183-202.

⁷⁰(69) VI. Gardlevski, Vnutreniye Sastayaniye Turtsii ve Ftoroy Polovinye XVI Veka (Po Dokumantam, İzdannım A. Refikom), *Trudi Moskovskaya Instituta Vostokovedeniya*, No 2 (1940), str. 87-118

⁷¹(70) VI. Gardlevski, 'Ekspluatısiya Nedr Zemli f Turtsii,' *Sovetskoye Vostokovedeniye*, C. III (1945), str. 109-145.

⁷²(71) A.M. Valuiski, *Feodalnyy Stroy Turtsii f XV-XVI bb*, Moskova, 1939, 119 str.

⁷³(72) Anna S. Tveritinovaların, *Vostaniye Kara Yazıcı-Deli Hasana f Turtsii*, Moskova ve Leningrad, 1946, 87 str.

⁷⁴(73) A.S. Tveritinovaların, 'Ftoroy Trektat Koçibeya,' *Uçeniye Zapiski Instituta Vostokovedeniya*, No. VI (1953), str. 188-225.

⁷⁵(74) A.S. Tveritinovaların, *Agrarnıy Stroy Osmanskoy İmperii XV-XVII v.:* Dokumenti i Materialı, Moskova, 1963, 223 str.

⁷⁶(75) A.S. Tveritinovaların, *Kniga Zakonov Sultana Selima I*, Moskova, 1969. Yazarın öteki çalışmaları: 'K. İstorii Russko-Tur. Otnoş. f Eliz. vr.,' *Sov. Vostok.*, Leningrad, C. VI (1949); Sovr. Vost. Rukop. AN Uzb. SSR. C. I-II, Taşkent, 1952-1954; 'K Voprosu ob izuçenii Pervava Krestiyansk, Vostaniya f Turtsii,' *Viz. Vrem.*, Moskova C. XI (1956); 'Osmanskaya Feod. İmperiya,' *Vsemirn. İstoriya*, Moskova, C. IV, 1958; 'K Voprosu o krestiyanstve i Krestiyanskom Zemlepolzovaniı f Osm. f XV-XVI cc,' Uy. zap. IV AN, C. XVII (1959); Hüseyin, Beda'ı il Veka'ı (Udivitelhiye Sabıtiya), Moskova, IVL, C. I-II (1961); 'Vakıfnaya Gramota Vnuçki Sultana Mehmeda Hani Hatun,' *Pism. Pam. Vostoka*, C. III; 'Pismo Sultana Murata III Polskomu Koralyu Stefanu Batoriyu,' *Vost. İstoçn. po İst. Nar. Yu.-V. Evr.* C. III; 'Darstvennaya Gramota Sultana (Mülkname) Selima II,' *Pism. Pamyatn. Vostoka*, C. IV.

⁷⁷(76) A.L. Novıçev, *İstoriya Turtsii: C. I. Epoha Feodalizma*, Leningrad, 1963, 314 str.

⁷⁸(77) I.Yu. Kraçkovski, 'Turyetskaya Geografiçeskaya Nauka XV-XIX vv.,' *Kraçkovskiy İ. Yu. İzbrannıye Soçineniya*, C. IV, Moskova ve Leningrad, 1957.

⁷⁹(78) M. Pavloviç, *Aziya i Yeyo Rol f Miroboy Boyni*, Pg., 1918, 72 str.

önce, *Geleceğin Demir ve Deniz Yolları* adlı kitabı yayınladığı yukarıda belirtilmiştir.⁸⁰

1908 Devrimi H.Z. Gabidullin,⁸¹ A.F. Miller (Jön Türkler hareketinin ellinci yıldönümü vesilesiyle)⁸² ve Azerî E. Yu. Gasanova⁸³ (*Jön Türk Döneminde Türkiye'de Burjuva Milliyetçilik ideolojisi*) tarafından ayrı kitaplarda incelenmiş, fakat bu arada aynı konuda değerli makaleler de yayınlanmıştır. A.A. Alimov'un *Asya'nın Uyanışı* adlı kitaptaki araştırması,⁸⁴ H.M. Tsovikyan'ın 1908 hareketinde 1905 Rus Devriminin izlerini arayan yazısı⁸⁵ ve A.M. Valuiski'nin ilk Jön Türk örgütü hatkındaki makalesi⁸⁶ burada zikredilmelidir.

Son yüzyılın Osmanlı tarihinin öteki konularına gelince: Prof. Miller'in Bayraktar Mustafa Paşa ile ilgili kitabı Türkiye'de de işitilmiştir.⁸⁷ 508 sayfalık bu araştırma o zamanki Osmanlı toplumunun sınıf yapısı hakkında aydınlatıcı ipuçları vermektedir. Şimdi Leningrad'daki Doğu Çalışmaları Enstitüsünün yöneticisi olan Yu. A. Petrosyan'ın Genç Osmanlılar ile ilgili kitabı⁸⁸ 1876 Anayasasının doğurduğu sonuçlar üstüne bir çalışmadır.

Bu sıralarda Türkiye ile ilgili büyük devlet çatışmalarını inceleyen önemli kitap ve makaleler arasında şunlar sayılmalıdır: G.L. Bondarevski'nin *Bağdat Yolu ve Alman*

⁸⁰ (79) M. Pavloviç, Velikiye Jelyoznodorojniye i Morskiye Puti Buduşçevo, Pg., 1913.

⁸¹ (80) H.Z. Gabidullin, *Mladoturyetskaya Revolyutsiya: İstoriçeskiye Oçerki*, Moskova, 1936, 227 str.

⁸² (81) Anatoli Filipoviç Miller, Piatidesitletiye Mladoturyetskoy Revolyutsii, Moskova, 1958, 48 str.

⁸³ (82) R. Yu. Hasanova, *İdeologiya Burjuvaznava Nationalizma f Turtsii f Period Mladoturok* (1908-1914), Bakû, 1966. Yazarın bazı öteki çalışmaları: 'K İstoriî Jurnalâ 'Tyurk Yurdu', *İzvestiya AN Az. SSR*, No. 5 (1959); 'Progressivniye Motivi f Jurnalâ 'Tyurk Yurdu', *İzvestiya AN Az. SSR*, No. 3 (1961); 'K Voprosu o Razvitii ideologii Burjuvaznava Natsionalizma f Turtsii (Po Materiale Jurnalâ 'Tyurk Yurdu)', Moskova, 1961; 'Pantyrkistskaya Hapravlennost ideologii Pantyrkizma Mladoturok', *İzvestiya AN Az. SSR*, No. 1 (1965); 'Obşç. Misl' f Turtsii f Period Burjuvaznoy Revolyutsii 1908 g.,' *Sovremennaya Sotsiologičeskaya k Filozofskaya Misl Vostoka*, 1965; 'Hoviye Veyaniya f Obşçestvennoy Mislî Turtsii,' *Narodî Azii i Afriki*, No. 1 (1965); 'Socialist Thinking in Turkey,' *Mizan*, London, Vol. VII, No. 5 (1965); 'O Kontseptsii Tyurkizma f İdeologii Mladoturok,' *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes*, Sofia, 1970, str. 65-76; 'Ob İdeologičeskih Osnovah Kemalizma i ih Sovremennom Tolkovanii f Turtsii,' *Narodî Azii i Afriki*, No. 3 (1968); 'Ob İslamaskom Sotsializme f Sovremennoy Turtsii,' *Modernizatsiya İslama*, İzdatelstvo İnstituta Nauçna Etaizma, 1968; 'Şeyh Bedreddin Simavî,' *Azerb. Entsiklopediya*; 'Vliyaniye Leninskih İdey na Obşçestvenno-Polit. Misl' Turtsii,' *İdei Lenina i Demokratiçeskiy Misl' Farodu Vostoka*, 'İlm', 1970; 'Leninskiye İdei i Demokratiçeskaya Misl' f Turtsii,' *Dokl. na Fysyeysoyuznoy Yubil. Sessii f Çest' 100 Let. Lenina*; 'İz İstoriî Paspostraneniya Marksistki İdey f Turtsii,' *Marksizm i Strani Vostoka*, 1970; 'Sovyetler Birliğı'nde Kemâlizm Üzerine İncelemeler Hakkında,' *Yedinci Türk Tarih Kurumu Kongresi Bildiri Özetleri, Ankara, 1970*; 'Ziya Gökalp,' *Bâlşaya Sovyetskaya Entsiklopediya*, 1971.

⁸⁴ (83) A.A. Alimov, 'Revolyutsiya 1908 Goda f Turtsii,' *Probujdeniye Azii*, Moskova, 1935, str. 1-3.

⁸⁵ (84) H.M. Tsovikyan, 'Vilyaniye Russkoy Revalyutsii 1905 Goda na Revalyuttstionnoye Dvijeniye f Turtsii,' *Sovyetskoye Vostokovedeniye*, No. 3 (1945), str. 15-35.

⁸⁶ (85) A.M. Valuiskiy, 'K Voprosy o Sozdaniî Pervih Mladoturyetskih Organizatsii,' *Uçeniye Zapiski İnstituta Vostoçovedeniya*, XVI (1956), str. 197-221.

⁸⁷ (86) A.F. Miller, Mustafa Paşa Bayraktar: Ottomanskaya Imperiya f Naçale XIX Veka, Moskova ve Leningrad, 1947, 508 str.

⁸⁸ (87) Yu.A. Petrosyan, *Noviye Osmanî i Barba za Konstitutsiyu 1876 g. f Turtsii*, Moskova, 1958, 157 str.

Emperyalizminin Orta Doğuya Girişi: 1888-1903,⁸⁹ gene Bondarevski'nin *Yirminci Yüzyılın Dönemecinde Pers Körfezi, Arap Yarımadası ve Kızıl Deniz*,⁹⁰ A. S. Yerusalimki'nin *On-Dokuzuncu Yüzyıl Sonunda Alman Emperyalizminin Dış Politikası ve Diplomasısı*⁹¹ ve F.I. Notoviç'in *Birinci Cihan Savaşında Diplomatik Mücadele*⁹² adlı kitapları ile V.G. Ditiakin'in "On-Dokuzuncu Yüzyılın ikinci Yarısında Marks ve Engels'e Göre Doğu Sorunu",⁹³ ve Müller'ın "Birinci Cihan Savaşında Alman Emperyalizmi Altında Türkiye"⁹⁴ adlı uzun makaleleri.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'da ve Orta Doğu'da parçalanmasıyla ilgili yayınlar arasında şunlar sayılmalıdır: I.G. Senkeviç'in *1905-1912'de Arnavutluk Kurtuluş Hareketi*⁹⁵ G.K. Arşa'nın *On-Sekizinci Yüzyıl Sonu ve On-Dokuzuncu Yüzyıl Başında Arnavutluk ve Epirus*⁹⁶ K.B. Vinogradov'un *1908-1909 Bosna Krizi*,⁹⁷ I.S. Dostyan'ın *Türk Egemenliğine Karşı Sırp Mücadelesi*⁹⁸ ve M.S. Lazarev'in *Araplar Üstündeki Türk Egemenliğinin Yokedilmesi*⁹⁹ başlıklı kitaplar.

Sovyetler'de Kürt tarihiyle de ilgili birtakım yayınlar yapılmış olup, bu konudaki iki tarih araştırmasına dikkati çekmekle yetinelim: N.A. Halfin'in *Kürdistan İçin Mücadele: On-Dokuzuncu Yüzyılın Uluslararası İlişkilerinde Kürt Sorunu*¹⁰⁰ ve M.S. Lazarev'in *Kürdistan ve Kürt Sorunu*,¹⁰¹ Nispeten yakınlarda yayınlanmış olan bu ikinci kitap konuyu 1860'lardan alıp 1917'ye kadar getirmektedir. Her iki çalışma da geçen yüzyılın olaylarıyla ilgilidir.

Gene tarih alanında ihmal edilmemesi gereken ana müracaat kitapları *Dünya Tarihi*¹⁰² serisi ile *Büyük Sovyet Ansiklopedisi* 'nin ilgili maddeleridir.¹⁰³

⁸⁹ (88) G.L. Bondarevskiy, Bagdads kaya Doroga i Proniknoveniye Germanskaya İmperyalizma na Blijniy Vostok: 1888-1903, Taşkent, 1955, 319 str.

⁹⁰ (89) G.L. Bandarevskiy, Barba za Persidskiy Zaliv, Arabiyskiy Bolostroy i Krasnoye More na Rubeje XIX-XX Vekov, Moskova, 1966.

⁹¹ (90) A.S. Yerusalimskiy, Vnesnyaya Politika i Dipplomatiya Gernanskaya İmperyalizma f Kantse XIX Veka, Moskova ve Leningrad, 1948; V. İ. Şpilkova, İmperialistiçeskaya Politika SŞA f Atnaşeniı Turtsii: 1914-1920, Moskova, 1960.

⁹² (91) F.İ. Notoviç, Diplomatıçeskaya Barba f Godı Perboy Mirovoy Voynı: T. İ: Poterya Soyuznikami Balkanskaya Poluoostrova, Moskova ve Leningrad, 1947, 748 str.

⁹³ (92) V. Dityakin, 'Vostoçniy Vopros vo Ftoroy Polaviniye XIX Veka f Osveşçeniı Marksası Engelsa,' *Noviy Vostok*, No. 22 (1928), str. 116-131; No. 23-24, str. 53-65.

⁹⁴ (93) A.F Miller, 'Turtsiya pod Gnetom Germanskaya İmperyalizma f Godı Pervoy Mirovoy Voynı: 1914-1918,' *İstoriçeskiy Jurnal*, No. 12 (1942), str. 12-23.

⁹⁵ (94) İ.G. Senkeviç, Osvoboditelnoye Dvijeniye Albanskaya Naroda f 1905-1912 gg., Leningrad, 1959

⁹⁶ (95) G.L. Arş, *Albaniya i Epir f Kantse XVIII-Naçale XIV v.* (Zapadno-Balkanskiye Paşalıki Osmanskoy Imperii), Moskova, 1963, 368 str

⁹⁷ (96) K.B. Vinogradov, Bosniyskiy Krizis 1908-1909 gg: Prolog Pervoy Mirovoy Voynı, Leningrad, 1964, 169 str.

⁹⁸ (97) İ.S. Dostyan, Barba Serskaya Naroda Protif Turyetskaya Iga : XV-Naçalo XIX v., Moskova, 1958, 195 str.

⁹⁹ (98) M.S. Lazarev, Kruşeniye Turetskaya Gospodstva na Arabskom Vostoke: 1914-1918 gg., Moskova, 1960, 245 str.

¹⁰⁰ (99) N.A. Halfin, Barba za Kurdistan: Kurdskiy Vopros f Mejdunarodnih Atnaşeniya XIX Veka, Moskova, 1963, 171 str

¹⁰¹ (100) M.S. Lazarev, Kurdistan i Kurds kaya Problema (90ye Godı XIX Beka-1917 g.), Moskova, 1964, 398 str.

¹⁰² (100a) *Vsyemirnaya İstoriya*, 10 C., Moskova, 1956-1963.

¹⁰³ (101) *Büyük Sovyet Ansiklopedisinin* eski serisi 51 cilt olup, yeni serinin henüz beş cildi

Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı Üstüne : Ankara'da 23 Nisan 1920'de kurulan Kemâlist Hükûmetin dış işleriyle ilgili ilk eylemlerinden biri Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetiyle diplomatik ilişkilerin kurulmasını önermek olmuştur. Bu yolda 26 Nisanda yapılan teklife 2 Haziranda olumlu cevap geldi. Bu ilişkiler ellinci yılını aşmakta olan 16 Mart 1921 Dostluk ve Kardeşlik Andlaşmasının imzalanmasına yol açmıştı. Atatürk zamanında ve hattâ daha bir süre süren bu yakın ilişki dolayısıyla gerek o sıralarda Türkiye'ye gelmiş olan Sovyet yetkilileri, gerekse tarihçiler Türk Ulusal Kurtuluş Savaşıyla ilgili anı ya da inceleme niteliğinde yaptılar. Bu konuya ilgi bugün de sürüp gitmektedir.

Türkiye'ye ilk gelenler arasında, özel bir heyetin başkanı olarak tanınmış Sovyet devlet adamı M. V. Frunze vardı. Kasım 1921'de Ankara'ya gelen Frunze'nin ilk önemli yazısı Bütün Ukranya Merkez Yönetim Kurulu ve Ukranya S.S.C. Halk Komiserleri Kuruluna verdiği rapordur.¹⁰⁴ 1921 yılında M.P. Pavloviç ise, *Devrimci Türkiye*¹⁰⁵ diye bir kitap yayınlamıştı. 127 sayfalık bu kitap Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa mali sermayesinin yarı-sömürgeci oluşunu inceliyor, Sevres Andlaşmasına atıf yaparak ilk üç yıllık kurtuluş mücadelesinin hikâyesini anlatıyordu. Bu sırada, 1922'nin ilkbaharında Türkiye'ye gelip de 1923'ün Sonbaharına kadar kalan G. Astahov'un daha sonra birtakım eklerle *Sultanlıktan Demokratik Türkiye'ye* adlı kitabına konu olan-makaleleri de önemlidir.¹⁰⁶ Astahov'un bu kitapta dış sermayenin temsilcisi bazı yabancıların ve bu arada Mr. Emberry adlı bir Amerikalının faaliyetleri, bir görgü tanığının kaleminden olması nedeniyle, ilginçtir.¹⁰⁷

Gene bu tarihlerde Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı bazı kitaplarda ayrı bölümlerde incelenmeğe devam edilmiştir. N. Sokolski 1923'de yayınladığı *Modern Türkiye Üstüne Yazılar*¹⁰⁸ adlı kitabında bu konuya bölümler ayırmış, Gurko-Kriazhin de *Türk Devriminin Tarihi*¹⁰⁹ ve *Yakın Doğu ve Büyük Devletler*¹¹⁰ adlı kitaplarında kurtuluş savaşımızı anlatmağa çalışmıştır. Gene aynı yazarın *Noviy Vostok*'ta. "Türkiye'de Siyasal Gruplaşmalar" başlıklı bir makalesinde bu konuda bilgi vardır.¹¹¹ Gurko-Kriazhin'in gene aynı derginin beş yıl sonraki bir nüshasında yayınlanan "Türkiye'deki Ulusal Kurtuluş Hareketinin Kökeni" başlıklı başka bir incelemesine de bakılmalıdır.¹¹² Burada, Birinci Cihan Savaşından hemen sonra Türk-İngiliz ilişkilerini konu edinen ve "İngiltere ve Türkiye: Çatışmanın Tarihsel Kökleri ve Gelişmesi" adlı araştırmasının da sözü edilmelidir.¹¹³

İrandust'un daha sonraki yıllarda (1928) yayınladığı *Kemâlist Devrimin İtici Gücü* adlı kitabı Kurtuluş Savaşımızı ve onu izleyen olayları 1927 yılının sonuna kadar getirmektedir.¹¹⁴ Hemen sonraki yıllarda çıkan üç kitap da A. Melnik'e aittir: *Cumhuriyetçi*

çıkmıştır.

¹⁰⁴ (102) M. V. Frunze, *Sobraniye Soçineniy*, C I, Moskova, 1929, str 356-359.

¹⁰⁵ (103) M. Pavloviç (M. Veltman), *Revalutsiyonnaya Turtsiya*, Moskova, 1921, 127 str.

¹⁰⁶ (104) G. Astahov, *Ot Sultanata k Demokratiçesfcoy Turtsii; Ocerki iz İstoriî Kemalizma*, Moskova ve Leningrad, 1926, 152 str.

¹⁰⁷ (105) *Ibid.*, ctr 88.

¹⁰⁸ (106) Tiflis, 1923

¹⁰⁹ (107) V. A. Gurko-Kryajin, *İstoriya Revolutsii f Turtsii*, Moskova, 1923.

¹¹⁰ (108) V. A. Gurko-Kryajin, *Blijniy Vostok i Derjavı*, Moskova, 1925, 244 art.

¹¹¹ (109) V. Kryajin, 'Politiçeskiye Gruppirovki f Turtsii,' *Noviy Vostok*, No. 3 (1923), str. 36-66.

¹¹² (110) V. A. Gurko-Kryajin, 'Voznikhoveniye Natsionalno- Osvoboditelnavo Dvijeniya v Turtsii: Obzor İstoçnikov 1919-1928 gg.' *Noviy Vostok*, No. 23-24 (1928), str. 268-275.

¹¹³ (111)Ye. V. Tarle, 'Angliya i Turtsiya: İstoriçeskiye Kornı i Razvitiye Konfliktı,' *Annalı*, No. 3 (1923), str. 21-71.

¹¹⁴ (112) İraidust, *Dviyuşçiye Silı Kemalistskoy Revalyutsii*, Moskova ve Leningrad, 1928, 149 str.

Türkiye,¹¹⁵ *Türkiye: Geçmişi ve Bugünü*¹¹⁶ *Türkiye*.¹¹⁷ Bu kitapların yayın tarihleri sırasıyla 1928, 1929 ve 1937'dir. 1934'de çıkan *Emperyalizm Çağında Doğu Tarihi Üstüne Yazılar* adlı kitabın içindeki "Türkiye" bölümü A. Alimov'un kalemiyle daha çok Kurtuluş Savaşımızla ilgili olarak yazılmıştır.¹¹⁸ Bu konu daha sonraki yıllarda P. Kitaigorodski ve A.M. Şemseddinov gibi tarihçilerin daha sonraki makalelerinde ele alınmıştır. 1957'de yayınlanarak ilgi çekmiş olan bir araştırma *1917-1923 Yıllarında Sovyet Rusya ve Kapitalist Dünya* adlı kitapta A.F. Miller'in "Türkiye'de Burjuva Milliyetçi Devrim" başlıklı yazısıdır.¹¹⁹ Bu konuda belki de en önemli yayın Prof. Şemseddinov'un 1966'da çıkan *Türkiye'de Ulusal Kurtuluş Mücadelesi: 1918-1923* başlıklı kitabıdır.¹²⁰

Bu konu Türk-Sovyet ilişkileri üstüne yapılan yayınlarla da bağlantılı olarak ele alınabilir. Bu ilişkiler hakkında ilk akla gelen yayınlar G.I. Kuznetsova'nın 1921 Andlaşmasının kırkıncı yıldönümünde yayımladığı çalışması,¹²¹ Moiseyev ve Rozaliyev'in *Sovyet-Türk ilişkileri Tarihi*¹²² başlıklı kitapları ve A.F. Miller'in "Sovyet-Türk ilişkileri Tarihi" adlı makalesidir.¹²³

Çağdaş Türk Tarihi: Bu konudaki ilk yazılar Lausanne Konferansı¹²⁴ ve Türk Boğazlarındaki yeni rejim¹²⁵ etrafında toplanmakta, bu arada Amerika Birleşik Devletleri'nin çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğunda etki sahibi olma çabalarıyla¹²⁶ Kafkaslar'daki

¹¹⁵ (113) A. Melnik, *Respublikanskaya Turtsiya*, Moskova ve Leningrad, 1928, 56 str.

¹¹⁶ (114) A. Melnik, *Turtsiya: Yayo İstoriçeskoye Proşloye i Nastayaşçiye*, Moskova ve Leningrad, 1929, 175 str.

¹¹⁷ (115) A. Melnik, *Turtsiya*, Moskova, 1937, 217 str.

¹¹⁸ (116) A. Alimov, "Turtsiya," *Oçerki Po İstorii Vostoka f Epohu Emperyalizma*, 1934, str. 3-92.

¹¹⁹ (117) A. F. Miller, "Burjuazno-Natsionalnaya Revolyutsiya f Turtsii," *Sovyetskaya Rassiya i Kapitalistiçeskiy Mir f 1917-1923*, 1957, str. 578-585.

¹²⁰ (118) A. Şemseddinov, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Barba f Turtsii: 1918-1923*, Moskova, 1966.

¹²¹ (119) S.İ. Kuznetsova, *Ustanoveniye Sovyetsko-Turyetskih Ataşenii*, Moskova, 1961, 84 str.

¹²² (120) P.P. Moiseyev, Yu.K. Rozaliyev, *K İstorii Sovyetsko-Turyetskih Ataşenii*, Moskova, 1958, 83 str.

¹²³ (121) *İstoriçeskiy Jurnal*, No. 10-11 (1941). Burada Türk-Rus ilişkileri hakkında göze çarpan iki önemli kitap da gösterilebilir: N. A. Smirnov, *Rassiya i Turtsiya f XVI-XVII vv.*, T. I-II, Moskova, 1946, 160+174 str.; Ye. İ. Drujinina, *Kuçuk Kaynarçiyetskiy Mir 1774 g: Yevo Podgatovka i Zafçlyuçeniye*, Moskova, 1955, 368 str.

¹²⁴ (122) örneğin: M. Pavloviç, "Lozanskaya Konferentsiya," *Noviy Vostok*, No. 3 (1923), str. 3-34; P. Kitaygorodskiy, "Vopros o Kapitulsyah na Lozanskoy Konferentsii," *Noviy Vostok*, No. 5 (1924), str. 114-124.

¹²⁵ (123) Örneğin: V. Kryajin, "Barba za Prolivi," *Noviy Vostok*, No. 2 (1922), str. 83-125; Ye. Ludşuveyt, "Sovremennoye İtorii Sevyero-Vostoçnih Vilayetof Tursii," *Noviy Vostok*, No. 23-24 (1928), str. 292-303.

¹²⁶ (124) A.F. Miller, "Amerikanskiy Plan Zahvata Konstantinopolya i Prolivov f 1919 g." *Voprosi İstorii*, No. 3 (1951), str. 61-79; B. M. Potsveriya, "Turyetskiy Vopros f Senate ŞŞA (Kanyets 1919- Seredina 1920 g.)" *Kratkiye Soobşçeniya İnstituta Vostokovedeniya*, XIX (1956), str. 57-64; Potsveriya, "Amerikanskiye Komissii f Turtsii f 1919 g." *Uçeniye Zapiski İnstituta Vostokovedeniya*, XVII (1959). Potsveriya'nın öteki yayınları: "Proniknoveniye ŞŞA f Turtsiyu f XIX-Naçale XX vv.", *Sovyetskoye Vostokovedeniye*, No. 1 (1957); "Ekonomika Turtsii i Pomoş" ŞŞA," *Sovremenny Vostok*, No. 5 (1957); "Jit" f Mire i Drujbe," *Sovremenny Vostok*, No. 7 (1960); "Za Politiku Dobrososedskih Ataşehiy," *Aziya i Afrika Sivodniya*, No. 12 (1961); "Vo İmya Interesov Narodof Turtsii i SSSR," *ibid.*, No. 4 (1965); "Otkritoye Pismo f Redaksiyu Jurnal," *ibid.*, No. 3 (1961); "Kemâl Atatürk," *ibid.*, No. 12 (1963); "Kak jivut Turyetskiye Raboçiyey?" *Sovremenny Vostok*, No. 1 (1958); "Politika Anglii na Blijnem i Srednem Vostoka," *Nauka*, 1966; "Kemâl Atatürk o Revalyutsii i Mire," *Mejdunaraodnaya Jizn*, No. 1 (1967); "Sovyetskaya Diplomatiya i Harodı Vostoka," *Voprosi İstorii*,

kuvvet mücadelesine de¹²⁷ yer ayrılmaktadır. Potşveriya ve Kiryeyev'in araştırmaları 1919-1920 yıllarındaki Amerikan tasarılarını, Prof. Millerin yazısı da bu tasarıların başarısızlık nedenleri mihver olarak almaktadır. Versailles'dan (1919) Locarno'ya (1925) kadar İngiliz dış politikasını konu edinen büyük bir araştırmanın Orta Doğu ile ilgili bölümü de bu tarihlerdeki Türkiye sorunu üstüne derli-toplu bir inceleme intibamı bırakmaktadır.¹²⁸ Bu bölüm Lausanne'dan önce Türkiye halkının Ulusal Kurtuluş Mücadelesinin İngiliz emperyalizmini getiretişi üstünde oldukça ayrıntılı olarak durmaktadır.

Özellikle 1960'dan sonra Türkiye dış ve iç politikasıyla ilgili bir takım yeni yayınlar yapılmış olup, bunların içinde en Önemlileri şunlar olarak göze çarpmaktadır: V.M. Alekseyev ve M.A. Kerimov'un *Türkiye'nin Dış Politikası*,¹²⁹ S.I. Aralov'un *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*¹³⁰, M.A. Gasratyan'ın *1960-1963 Yıllarında Türkiye*,¹³¹ gene Gasratyan ve P.P. Moiseyev'in *Türkiye'yi Değişiklikler Bekliyor*,¹³² Yu.V. Marunov ve Yu.V. Potiomkin'in *1946-1960 Arası Arap-Türk İlişkileri*,¹³³ D.I. Vdoviçenko'nun *Türkiye'nin Ulusal Burjuvazisi*,¹³⁴ Yu.N. Rosalieyev'in *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*,¹³⁵ Danilev'in *Türkiye'de Orta Sınıflar*,¹³⁶ Radmir Kornienko'nun *Türkiye'de İşçi Hareketleri*,¹³⁷ ve b.

No. 7 (1970); 'Politiceskaya Ekspansiya ŞŞA f Turtsii,' ŞŞA i Starnı SENTO, 1960; 'Antiamerikan-kiye Hactroyehiye f Turtsii,' Protif Falsifikatsii istorii Kolonializma, 1962.

¹²⁷ (125) D.S. Zavriyev, *K Noveşey İstorii Severo-Vostoçnih Vilayetov Turtsii*, Tbilisi, 1947, 367 str.; Ye.A. Tokarjevskiy, 'Bakinskiye Bolşeviki-Organizatorı Barbi Protif Germano-Turyetskih İnterventof f Azerbeycane f 1918 gadu,' *Trudi*, T. VI (1947), str. 1-213; T. XIII (1949), str. 203-243; A.M. Şemseddinov, 'Uçastiyeye Sultanskoy Turtsii f İnterventsii Protif Sovyetskoy Rasii f 1918 g.', *Uçeniyeye Zapiski İnstıtuta Vostokovedeniya*, T. XIV (1956), str. 163-196; S. Kuznetsova, 'Krah Turyetskoy İnterventsii f Zakavkaziye f 1920-1921 godah,' *Voprosı İstorii*, No. 9 (1951), str. 143-156; Ye.K. Sarkisyan, *Ekspansiyonistskaya Politika Osmanskoy İmperii f Zakavkaziye Nakanuniye i f Godı Pervoy Mirovoy Baynı*, Verevan, 1962, 496 str.

¹²⁸ (126) İ. M. Lemin, *Vneşnyaya Politika Velikobritanii ot Versalya do Lokarno: 1919-1925*, Moskova, 1947, 488 str

¹²⁹ (127) V. M. Alekseyev ve M.A. Kerimov, *Vneşnyaya Politika Turtsii*, Moskova, 1961, 96 str.

¹³⁰ (128) C.I. Aralov, *Vospominaniya Sovyetskaya Diplomata: 1922-1923*, Moskova, 1960, 222 str.

¹³¹ (129) M.A. Gasratyan, *Turtsiya f 1960-1963 gg.* Oçerk Vnutrenney Politiki, Moskova, 1965, 177 str.

¹³² (130) M.A. Gasratyan ve P.P. Moiseyev, *Turtsiya Jdyot Peremen*, Moskova, 1963, 95 str. Gasratyan'ın öteki çalışmaları: (P.P. Moiseyev ile) *Turtsiya: Sotsialno-Ekonomiçeski Oçerk*, Moskova, 1965; 'Glava Sotsialno-Ekonomiçeskiye İzmeneniya Posli Gosudarstvennava Perevorota 1960 g' *Noveşsaya İstoriya Turtsii*, Moskova, 1969; 'Meropriyatniya Komiteta Natsionalnava Edinstva,' *Kratkiye Soobşçeniya*, No. 3 (1963).

¹³³ (131) Yu.V. Marunov ve Yu.V. Potemkin, *Arabo-Turyetskiye Atnaşeniya na Sovremennom Etape 1946-1960 gg.*, Moskova, 1961, 78 str.

¹³⁴ (132) D.İ. Vdoviçenko, *Natsionalnaya Burjuvaziya Turtsii*, Moskova, 1962, 267 str.

¹³⁵ (133) Yu. N. Rozaliyev, *Klassı i Klassobaya Barba f Turtsii*, Moskova, 1966, 167 str.

¹³⁶ (134) V.İ. Danilov, *Sredniye Sloi f Politiceskoy Jizni Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1968, 149 str.

¹³⁷ (135) K.P. Korniyenko, *Raboçee Dvijeniye f Turtsii: 1918-1963 gg.*, Moskova, Nauka, 1965, 174 str. Korniyenko'nun öteki çalışmaları: *Vnutrenniyaya i Vneşnyaya Politika Turtsii Nakanune Btoroy Mirovoy Vaynı*, *Noveşsaya İstoriya Turtsii*, Moskova, Nauka, 1968; 'Politiceskiye Partii' ve Raboçii Klass i Profsayuzı,' *Sovremennaya Turtsii*, Moskova, Nauka, 1965, str. 226-232, 232-241; 'Raboçiy Klass Turtsii i Yevo Profsayuzı Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı,' *Problemi Sovremennoy Turtsii*, Moskova, Nauka, 1965, str. 226-232, 232-241; 'Raboçiv Klass Turtsii i Yavo Profsayuzı Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı,' *Problemi Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1963, str. 67-93; 'Osnobbiye Voprosı Raboçevo Dvimeniya b Turtsii,' *Kratkiye Soobşçeniye İnstıtuta Narodov Azii*, No. 73 (1963), str. 166-171; 'Nasileniye,' {str. 13-22}; 'Religii,' (str. 32-35); 'Goroda,' (str. 35-40); 'Turyetskoye Gosudartsvo ne Kipre,' (str. 104-107); 'Gosudarstvenniy Stroy,' (str. 156-165); 'Voorojenniye Sili,'

Genel Türk Tarihi: Türk tarihi üzerine geniş kapsamlı genel kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar içinde en sık sözü edilenler şunlardır: Miller'in *Kısa Türkiye Tarihi*,¹³⁸ ve *Çağdaş Türk Tarihi Üstüne Yazılar*,¹³⁹ Şemseddinov'un *Türkiye Cumhuriyeti*¹⁴⁰ ve Novičev'in *Türkiye: Kısa Tarih*.¹⁴¹ Bunlardan başka, genel Türk tarihiyle ilgili bilgiye *Doğu'nun Modern Tarihi* (2 C.), *Doğu'nun Çağdaş Tarihi*, *Asya ve Afrika Ülkelerinin Modern Tarihi*, *Sömürge ve Bağımlı Ülkelerin Modern Tarihi* ve *Asya ve Afrika Ülkelerinin Çağdaş Tarihi* gibi Asya ya da "Doğu" ile ilgili kitaplarda rastlanmaktadır.

Askerlik Tarihi: Türkiye'ye değinen askerlik tarihiyle ilgili bibliyografya bu araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu alanda bazı genellemeler yapabilmek için askerî arşivlerin taranması gerektir. Ancak, burada, Türk-Yunan Savaşını askerî açıdan incelemiş olan N.G. Korsun¹⁴² ile 1922'e İmir'i geri alışımıza varan askerî olayları özetleyen V. Melikov'un¹⁴³ sözü edilebilir.

Belgesel Yayınlar: Türk tarihine ışık tutan bazı belgeler Sovyet rejiminin daha ilk yıllarında yayımlanmıştır. Bunlar arasında ilk akla gelen, Çarlık Hükümetinin arşivlerinde bulunup da gün ışığına çıkarılmış olan gizli belgelerdir. E. A. Adamov'un derlediği bu yayınların en önemlileri *Asya Türkiyesinin Bölüşmesi: Eski Dış İşleri Bakanlığı Gizli*

(str. 165-168) *Kıpr*, Moskova, Nauka, 1969.

¹³⁸ (136) A.F. Miller, *Kratkaya İstoriya Turtsii*, Moskova, 1948, 303 str.

¹³⁹ (137) A.F. Miller, *Oçerki Noveşey İstorii Turtsii*, Moskova ve Leningrad, 1948, 280 str. Prof. Miller'in son iki çalışması: 'Çanakskiy Krizis i Vopros o Prolivah,' *Actes du Premier Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes*: V, Sofia, 1970, p. 47-59; 'Premieres Pages de la Biographie d' Atatürk,' *Etudes Balkaniques*, N. 1 (1971).

¹⁴⁰ (138) A.M. Şemseddinov, *Turyetskaya Respublika: Kratkaya Oçerk İstorii 1925-1961 gg.*, Moskova, 1962. Prof. Şemseddinov'un yukarıda zikredilenlerden başka çalışmaları: 'Mustafa Kemâl Atatürk,' *Kratkiye Soobşeniya İNA AN SSSR*, No. 77 (1964), str. 93-100; 'Feodalniye Atnaşeniya f Osmansko Gosudarstve f XIV-XV Vekah,' *Trudi*, No. 3 (1941), str. 163-178; 'F Sovremennoy Turtsii,' *Pograniçnik*, No. 19-20 (1946), str. 85-90; 'K Voprosy ob Obrazovanii Osmanskava Knyajestva,' *Trudi*, MİV, No. 5 (1947), str. 129-152; 'Peçat Turtsii na Slujbe Amerikanskava imperializma,' *Trudi*, MİV, No. 6 (1951), str. 87-116; 'Vakıfname İbrahim Beya iz Knyajestva Karaman,' *Kratkiye Soobşeniya İB AN SSSR*, XXII (1956), str. 75-81; 'Uçastiye Sultanskoy Turtsii f İnterventsii Protif Sovyetskoy Rassii f 1918 g.' *Uçeniye Zapiski İB AN SSSR*, T. XIV (1956), str. 163-196; 'Aktyabrskaya Revalutsiya i Natsionalno-Osvoboditelnoye Dvijeniye f Turtsii (1919-1922 gg.),' *Velikiy Aktyabr i Narodı Vostoka*, Moskova, 1957, str. 384-407; 'Planı Razdela Sultanskoy Turtsii i İspolzovaniye Yeyo f Vorujennoy İnterventsii Antantı Protib Sovyetskoy Rassii (1918-1919 gg.),' *Turyetskiy Sbornik*, Moskova, 1958, str. 32-47; 'Sovyetsko-Turyetskiy Dogovor o Drujbe i Bratstve ot 16 Marta 1921 g.' *Kratkiye Soobşeniya İB AN SSSR*, XXVI (1958), str. 72-83; 'Ukrainsko-Turyetskiy Dogovor 2 Yanvary 1922 g.' *Uçeniye Zapiski İB AN SSSR*, T. XVII (1959), str. 174-181; 'Sovyetsko-Turyetskaya Drujba f Godı Osvoboditelnoy Barbi Turtsii f 1919-1922 gg.,' Moskova, IBL, (XXV Mejdunarodniy Knogress Vostokovedov), 9 str.; 'Perviy Syezd Kommunističeskoy Partii Turtaii,' *Kratkiye Soobşeniya İNA AN SSSR*, XXX (1961), str. 227-237; 'K Voprosu o Vozvrašeniı Turtsii k vneşney Politika Kemâlya Atatürka,' *Sovremenniya Problemi Turtsii*, Moskova, 1963, str. 57-66; 'Oçerk Noveşey İstorii,' *Sovremennaya Turtsiya: Spravoçnik*, Moskova, 1965, str 149-203.

¹⁴¹ (139) A. O. Novičev, *Turtsiya: Kratkaya İstoriya*, Moskova, 1965, 270 str.

¹⁴² (140) N. G. Korsun, *Sarakamişskaya Operatsiya na Kafkazskom Fronte Mirovoy Vaynı f 1914-1915 Gadu*, Moskova, 1957, 164 str.; -----, *Erzerrumskaya Operatsiya na Kavkazskom Fronte f 1915-1916 gg.*, Moskova, 1938, 180 str.; -----, *Alaşkertskaya i Hamadanskaya Operatsiya na Kavkazskom Fronte Miroroy Vaynı f 1915 Godu*, Moskova, 1940, 199 str.; -----, *Balkanskiy Front Mirovoy Baynı 1914-1918 gg.*, Moskova, 1938, 124 str.; -----, *Pervaya Mirovaya Bayna na Kavkazskom Fronte: Operativno-Strategiceski Oçerk*, Moskova, 1946, 99 str.

¹⁴³ (141) V. Melikov, *Marna 1914 g.-Visla 1920 g.-Smirna 1922 g.*, Moskova ve Leningrad, 1928.

*Belgelerine Göre*¹⁴⁴ ve *İstanbul ve Boğazlar: Eski Dış İşleri Bakanlığının Gizli Belgelerine Göre*¹⁴⁵ başlıklı belgeler toplamıdır.

İkinci olarak, Çarlığın ve ondan sonra iktidara gelen Geçici Hükûmetin Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerine değinen belgeler *Emperyalizm Çağında Uluslararası İlişkiler* (Seri II ve III) ile *Çarlık Rusyasının Dış Politika Belgeleri* gibi seri yayınlarda görülebilir.¹⁴⁶

Üçüncü olarak, Sevres ve Lausanne Andlaşmalarının tamamı çeşitli kaynaklarda göze çarpmakta, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında 1912'den bu yana imzalanmış olan her türlü andlaşma metni de sistematik olarak yayınlanan Sovyet antlaşmaları içinde yer almaktadır.

Nihayet, Rusça yayınlanmış Türk kaynaklı belgeler içinde en önemlisi dört cilt şeklinde hazırlanmış olan *Nutuk*'dur. Mustafa Kemâl'in 15-20 Ekim 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi İkinci Kongresinde okuduğu bu ünlü, belgesel nutkunun Rusça çevirisine eklenen uzun açıklamalar bu yayını Sovyetler için daha da önemli bir müracaat kitabı haline getirmektedir.¹⁴⁷

Çarlık Rusya'sının bazı generallerinin askerî ve siyasal hayatlarını aydınlatan belgesel yayımlar, Türkiye ile ilişkili oldukları ölçüde, konumuza dahil sayılabilir.¹⁴⁸ Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki savaşlar hakkında bugün birer bilgi kaynağı olan ve bu askerî kişilerce kaleme alınmış olan durum incelemeleri askerlik olduğu kadar dış politika, diplomasi, hattâ Osmanlı İmparatorluğu'nun iç durumu hakkında, tek yanlı da olsa, birtakım bilgiler içermektedir.

III. TÜRKİYE EKONOMİSİ VE COĞRAFYASI

Türkiye ekonomisiyle ilgili ilk Sovyet yayını (1923) Sokolski'ye aitse de, I. Butayev'in bundan iki yıl sonra yayınlanan kitabı daha fazla bilinmektedir.¹⁴⁹ Türkiye'nin ekonomik coğrafyasına ait ilk yayın (1924) S.L. Zashuk'undur. A. Melnik'in birkaç yıl sonra çıkan *Türkiye* adlı kitabında da ekonomi ve ekonomik coğrafya ile ilgili malzeme vardır.¹⁵⁰ B.M. Danzig'in *Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası Üstüne Yazılar* adlı kitabı 1930'da yayınlanmış olan bir araştırmadır.¹⁵¹ Öte yandan, Ludshuweit'n *Türkiye*¹⁵² adlı ve memleketimizi ekonomik coğrafya açısından inceleyen bir kitap Türkiye'yi bölge bölge değerlendiren ilk büyük ciddî çalışma olarak göze çarpmaktadır. Türkiye'nin fizikî

¹⁴⁴ (142) Ye.A. Adamova, ed., *Razdel Aziatskoy Turtsii: Po Sekretnim Dokumentam b. Ministerstva Inostrannih Dyel, Moskova, 1924, 384 str.*

¹⁴⁵ (143) Ye.A. Adamova, der., *Konstantinopol' i Proliv: Po Sekretnim Dokumentam b. Ministerstva Inostrannih Dyel, T. I-II, Moskova, 1925-1926.*

¹⁴⁶ (144) 1900-1910 ve 1914-1917 yıllarına ilişkin belgeler iki ayrı seri olarak yayımlanmış olup, bu kez 1800-1815 yıllarının belgeleri seçilerek yayınlanmaktadır.

¹⁴⁷ (145) Mustafa Kemâl, *Put Novoy Turtsii, T. I-IV, Moskova, 1929-1934.*

¹⁴⁸ (146) *A.V. Suvorov, T. I-II, Moskova, 1949-1953; P. A. Rumyantsev, T. II, Moskova, 1953, 863 str., M.İ. Kutuzov, T. I-III, Moskova, 1950-1952; Admiral Uşakov, T. I-III, Moskova, 1951-1956; L.G. Beskrovnava, der., M. İ. Kutuzov, T. I-II, 1950-1951; R.N. Mordvinova, der., Uşakov, T. MI, Moskova, 1951-1952.*

¹⁴⁹ (147) İ. Butayev, *Natsionalnaya Evalyutsiya na Vostoke; Problema Turtsii,*

Moskova, 1925, 213 str.

¹⁵⁰ (148) A. Melnik, *Turtsiya: Yeyo İstoriçeskoje Proşloye i Hastayaşçıye, Moskova ve Leningrad, 1929, 175 str.*

¹⁵¹ (149) B.M. Dantsig, *Oçerki Po Ekonomičeskey Geografii Turtsii, Moskova, 1930, 137 str.*

¹⁵² (150) Ye.F. Ludşuveyt, *Turtsiya Ekonomie-Geografiçeskiy Oçerk, Moskova, 1955, 400 str.*

coğrafyası üstüne en çok atıfta bulunulan yayın ise, S.N. Matveyev'e aittir.¹⁵³ Aradan otuz-sekiz yıl geçmiş olmasına rağmen iyi bir araştırma olarak bugün de sık sözü edilen yayın Prof. P.M. Zhukovski'nin *Tarımsal Türkiye*¹⁵⁴ adlı kitabıdır.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomisi çeşitli araştırmacılarca nicelenmiş olup, içlerinde şunlar ilk akla gelenler arasındadır: D.S. Zavrıyev (*Modern Türkiye'nin Ekonomisi*¹⁵⁵ ve *Doğu Anadolu: Ekonomik Yazılar*),¹⁵⁶ Danzig (*Türkiye Ekonomisi*),¹⁵⁷ P.P. Moiseyev (*Modern Türkiye'de Tarımsal İlişkiler*),¹⁵⁸ A.D. Novıçev (*Çağdaş Zamanlarda Türk Köylüleri*)¹⁵⁹ A. Şnurov (*Türk Proletaryası*),¹⁶⁰ Rozaliyev (*Türkiye'de Kapitalist Gelişimin Özellikleri*),¹⁶¹ İkinci Cihan Savaşından Sonra Türk Endüstri Proletaryasının Durumu,¹⁶² Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi, R.P. Kornienko (*Türkiye'de İşçi Hareketi*),¹⁶³ I.V. Alibekov (*Türkiye'de Hükümet Kapitalizmi*),¹⁶⁴ V.P. Smirnov (*Türkiye: Ekonomi ve Dış Ticaret*),¹⁶⁵ N.G. Kiryeyev (*Türk Dış Ticaretinde Ulusal ve Yabancı Sermaye*),¹⁶⁶ V.T. Veselov (*Çağdaş Türkiye'nin Ulaştırması*),¹⁶⁷ A.P. Baziyants (*Türkiye*),¹⁶⁸

¹⁵³ (151) S. N. Matveyev, *Turtsiya: Aziatskiya Çast-Anatobiya, Firiko-Geografleşkoye Opiseniye*, Moskova ve Leningrad, 1946, 215 str.

¹⁵⁴ (152) P. M. Jukovskiy, *Zemledelçeskaya Turtsiya: Aziatskaya Çast-Anatoliya*, Moskova ve Leningrad, 1933, 908 str.

¹⁵⁵ (153) D. S. Zavrıyev, *Ekonomika Sovremennoy Turtsii*, Tiflis, 1934, 193 str.

¹⁵⁶ (154) D. S. Zavrıyev, *Vostochnaya Anatoliya: Ekonomičeskiye Oçerki*, Tiflis, 1936, 315 str.

¹⁵⁷ (155) B. M. Danzig, *Ekonomika Turtsii*, Moskova, 1956, 273 str.

¹⁵⁸ (156) P. P. Moiseyev, *Agrarniye Atnaşeniya f Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1960.

¹⁵⁹ (157) A. D. Novıçev, *Krestyanstvo Turtsii f Nobeyşeye Vremya*, Moskova, 1959. Novıçev'in iki yayın daha: *Oçerki Ekonomik Turtsii do Mirovoy Vaynı*, Moskova ve Leningrad, 1937, 312 str.; *Ekonomika Turtsii f Period Mirovoy Vaynı*, Moskova ve Leningrad, 1935, 143 str.

¹⁶⁰ (158) A. Şnurov, *Turyetskiy Proletariat*, Moskova ve Leningrad, 1929, 88 str.

¹⁶¹ (159) Yu. N. Rozaliyev, *Osobennosti Razvitiya Kapitalizma f Turtsii: 1923-1960 gg.*, Moskova, 1962.

¹⁶² (160) Yu. N. Rozaliyev, *Oçerki Palajeniya Promışlennaya Proletariata Turtsii Posli Ftoroy Mirovoy Vaynı*, Moskova, 1956.

¹⁶³ (161) Dipnotu 135'e bak.

¹⁶⁴ (162) İ.V. Alibekov, *Gosudarstvennyy Kapitalizm Turtsii*, Moskova 1966.

¹⁶⁵ (163) V.P. Smimov, *Turtsiya: Ekonomika i Vnesniyaya Torgovliya*, Moskova, 1956, 96 str.

¹⁶⁶ (164) N. G. Kiryeyev, *Natsionalny i İnostranny Kapital fo Vneşney Torgovle Turtsii*, Moskova, Nauka, 1968, 157 str.; Bazı öteki çalışmalar: 'K İstorii Atnaşeniy Mejdu Turtsiye ve SŞA', *Kratkiye Saabşeniya İnsituta Narodov Azii*, No. 30 (1961), str. 150-160; 'Proval Kontsessii Çestera', *Sovetskaya Vastakovedeniya*, No. 3 (1958), str. 122-125; 'O Diyatelnosti f Turtsii Predprinyati s Uçastiyem İnostrannaya Kapitala,' *Problemi Ekonomiki i İstorii Stran Blijnevo i Srednaya Vostoka*, Moskova, Nauka, 1966, str. 103-116.

¹⁶⁷ (165) Vitaliy Terentiyeviç Vesilov'un Türkiye'nin ulaştırmasıyla ilgili bazı yayınları: *Transport Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1969; 'Vozduşniy Flot Turtsii,' *Blijniy i Sredniy Vostok: İstoriya i Ekonomika*, Moskova, 1967; 'Targoviy Flot Turtsii,' *Problemi Ekonomiki i İstorii Stran Blijneva Srednaya Vostoka*, Moskova, 1966.

¹⁶⁸ (166) A.P. Baziyants, *Turtsiya*, Moskova, Znaniye, 1962. Türkiye ile ilgili öteki çalışmalarından bazdarı : 'İz İstorii Tyurkologii f Lazarevsom İnsituta,' *Kratkiye Saabşeniya İnsituta Narodov Azii*, XXX (1961), str. 103-119; 'Glava VII,' *Noveşaya İstoriya Turtsii*, Moskova, 1963; *Problemi Sovremennoy Turtsii*, Moskova, 1963, str. 19-57. Doğu çalış inalanıyla ilgili iki kitabı için bak: infra., dn. 11. Bir de: 'Tretiy Mejdunarodniy i Perviy f Rassii : İz İstorii Mejdunarodniy Kongressov Vostokovedov,' *Problemi Vostokovedeniya*, No. 3 (1960), str. 202-203.

SONUÇLAR

Sovyetler Birliği'ndeki dil, tarih ve ekonomi alanlarındaki Türkoloji çalışmalarını bir arada herhalde ilk kez özetleyen bu araştırmadaki kaynaklar bu konudaki bütün yayınları, tabii, kapsamamaktadır. Eksiksiz bir bibliyografik çalışma ancak bir kitap konusu olabilir. Burada ise, ana kaynaklar, bazı seri yayınlara, belgesel çalışmalara ve kendi alanında en önde gelen araştırmalara yer verilmeğe çalışılmıştır.

İkinci olarak, sözü edilen kaynakların büyük çoğunluğu Rusça yayınlardır. Türk dili çalışmalarıyla ilgili bölümde bazı Orta Asya kaynaklarına da atıf yapılmışsa da, araştırmmanın bütününde asıl Rusça kaynaklar gözönünde tutulmuştur. Oysa, örneğin, Azerî dilinde, Ukrayna dilinde, Gürcüce, Ermenice ya da Sovyetler Birliği'nde kullanılan öteki dillerde de sözünü etmeğe değer ve Türkiye'yi ilgilendiren yayınların varlığı bilinmektedir. Bunlardan Azerbeycan'da yapılan yayınların tam bir listesi ancak ayrı bir yazıya konu olabilir.

Üçüncü olarak, bu araştırmada Türk edebiyatıyla ilgili geniş bibliyografyaya yer verilmemiştir. Bunun nedeni bu alanın başlı-başına ve ayrı bir inceleme isteyen bir konu oluşudur. Öte yandan, bütün bölge araştırmalarında olması gerektiği gibi, Türk dilinin ele alınışına da yer verilmiştir. Zaten, Rusya'da da Türkoloji çalışmaları önce dil incelemeleriyle başlamıştır. En geniş yayın da bu alandadır.

Dördüncü olarak, Sovyetler Birliği'nde modern Türkiye'ye karşı ilgi Ulusal Kurtuluş Savaşımızın hemen ilk yıllarında başlamıştır. Bu mücadeleyi tanımlamak ve yorumlamak isteyen yayınlara 1920'lerin hemen ilk yıllarında rastlanmaktadır. Bu konuya karşı ilgi bugün de devam etmektedir.

Beşinci olarak, Türk tarihi ve ekonomisiyle ilgili yayınlar da bir haylidir. Osmanlı feodalitesinin çeşitli yönleri araştırıldıktan başka, eski Türk belgelerinden Rusya, Doğu Avrupa ve Balkan halklarının tarihlerini aydınlatan göstergeler olarak faydalanılmağa çalışılmaktadır.

Altıncı olarak, daha ayrıntılı bir değerlendirme için belirli konuları ele alıp, bununla ilgili bibliyografyayı eksiksiz inceleme gereği vardır. Böyle bir bibliyografik çalışmalar serisinin ikinci adımı herhalde bu olmalıdır.